

Görgei Artúr, „a tiprott hős”

Válogatás a 2016. és 2018. évi
Görgei-konferenciák előadásaiból

Line Design
Budapest, 2020

A kiadvány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

Nemzeti Kulturális Alap

A sorozat szerkesztője: Hermann Róbert

A kötetet szerkesztette: Balogh Ádám, Bobay István és Hermann Róbert

A borítón Görgei Artúr 1849 május 23-26. között Strelisky Lipót műhelyében készült dagerrotípiájának modern másolata.

Görgei Artúr az 1860-as évek végén (1867-ben?).

Otto Kramer műhelyében, Bécsben készült fénykép.

Görgei Artúr 1903. március 29-én Abbáziában készült fényképe.

Az alyomaton Than Mór Buda 1849. május 21-i bevételét ábrázoló, a fővezéri kórryomdában 1849. május-júniusában készült litográfiája látható.

Valamennyi ábrázolás Hermann Róbert gyűjteményében található.

© Szerzők, 2020

© Szerkesztők, 2020

© Line Design, 2020

ISBN 978-963-480-016-3

Felelős kiadó: Gyenis Ildikó

A kötetet gondozta: Line Design Kft.

Tartalom

Hermann Róbert: Előszó	7
Riedel Miklós: Görgey Artúr vegyészeti tevékenysége a szabadságharc előtt, alatt és után	11
Solymosi József: Görgei, a példakép? Görgei Artúr és Kazinczy Lajos 1848–49-ben	31
Erdődy Gábor: Görgey Artúr és a politika	41
Kemény Krisztián: „Marschall Rückwärts” Görgei Artúr hadvezéri teljesítménye a „bajtárs” tábornokok értékeléseinek tükrében	59
Zakar Péter: Görgei Artúr, a Szemere-kormány első hadügyminisztere	71
Zakar Péter: Sass Károly református lelkész Görgei „árulásáról”	103
Hermann Róbert: A fegyverletétel problémái	119
Rosonczy Ildikó: Görgei orosz fogságával kapcsolatos dokumentumok	223
Szilágyi Márton: A bűnbakképzés mechanizmusai a 19. századi irodalomban: Görgei Artúr megítélései az 1860-as évekig	239
Gróf Péter: Adalékok Görgei Artúr életének utolsó évtizedeihez	251
Tari Lujza: Dicsőítő induló és az árulás bélyege: Görgei a népdalokban	265
Vajda László: Megjegyzések a Görgei-ikonográfiához	281
Névmutató	309
Helynévmutató	317

PERJÉS 2004.

PERJÉS GÉZA: Kossuth és Görgei konfliktusa. In. *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. évf. (2004) 2. sz. (539–593.)

SOMOGYVÁRI 2006.

SOMOGYVÁRI GYULA: *Katonacsillag megfordul...* Budapest, 2006.

ZAKAR 1992.

ZAKAR PÉTER: A hadügyminiszter Görgei. In. *Hadtörténelmi Közlemények*, 105. évf. (1992) 4. sz. (74–97.)

Rövidítések

HM HIM HL VII. 203. HL 1848–1849.

Honvédelmi Minisztérium, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai

ÖStA KA Nachlasse 799.

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Nachlasse, 799. Fond. Maurus Perczel (Perczel Mór emlékiratai)

OSZK Kt, Quart. Hung. 3030.

Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quarto Hungaro 3030. Vetter Antal emlékiratai

Görgei Artúr, a Szemere-kormány első hadügyminisztere

Előzmények

Kossuth Lajos jelöltje a hadügyminiszteri posztra már 1848-ban Görgei Artúr volt, így nem meglepő, hogy Kossuth 1849. április 14-én, a trónfosztás napján felkérte Ludvig János kormánybiztost, hogy tudakolja meg, vajon Görgei elfogadná-e a hadügyi tárcát. Még aznap, vagy április 15-én egy baráti hangvételű – ám mára sajnos fel nem lelhető – levélben kérte meg a tábornokot a tárca elvállalására, elsőként gondoskodva a hadügyminiszter felkéréséről.¹ A nagysallói ütközetet követően Görgei megmutatta e levelet Vukovics Sebő kormánybiztosnak, aki szerint a kormányzó tájékoztatta Görgeit, „hogy hadügyminiszternek fogja kinevezni – nézeteket közlött velem, mik szerint fogja óhajtani, hogy az új hadügyminiszter a sereget rendezze –, a függetlenségi nyilatkozat közös akarattal keresztülmenetelét adá tudtára, s reményét fejezé ki, hogy az a hadseregnél jó benyomást teend, Buda bevétele iránt óhajtását fejezé ki stb.”²

Kossuth, mint a nemzet kormányzó elnöke, április 16-án több leendő miniszter hivatalos felkérő levelét fogalmazta meg. E napon írt Görgeinek, Batthyány Kázmérnak és Szemere Bertalannak is.³ Görgeit a következő módon kereste meg: „Tábornok úrnak önzéstelen tiszta hazaszeretete, melyet a hálás nemzet már-már egy éves viszontagságteljes szabadsági harcunk folyama alatt ismerni s egymást követő győzelmeiben pedig tisztelni tanult: biztosítanak engem, miszerint tábornok úr amellet, hogy a nemzet hadseregének – melynek összetartó kapcsa – diadalmas fővezérletét megtartandja, a hadügyminiszteri tárcát is elvállalni szíves leend.”⁴

„Tán megemlékezett volt Kossuth azon konverzációnál – vetette papírra később Ludvig –, mely az országgyűlés kezdetén az országgyűlési elnökök és néhány követ jelenlétében a hadügy rossz organizációjáról folyt, mely alkalommal említé, hogy ő más organizátori talentummal bíró katonát nem ismer, mint Görgeit, ki akkor még csak kapitány volt. Mészároossal – mondá – nem fogunk boldogulni és hozzám fordulva szólt <<megmondhatod Görgeinek, hogy hadügyminiszter lesz>> mit neki meg is mondtam. Minden felelete az volt, hogy burnótszelencéjét elővette, mondván 'már erre egyet szippantani kell'.”⁵

Másik szemtanúnk Jókai Mór, aki 1848 szeptemberében elkísérte Kossuthot alföldi toborzójújtára. Jókai *Emléksorok* című munkájában azt írta, hogy Kossuth egy

¹ KATONA 1989. 54.

² KATONA 1982. 67; A felkérő levelekkel kapcsolatos félreértéseket Hermann Róbert tisztázta. HERMANN 2001. a. 14., 21., 533.

³ KLÖM XV. 15–18.

⁴ Közli KLÖM XV. 15–16.; KATONA 1987. 374–375.

⁵ LENGYEL 1938. 139–140., 147.; Újabb kiadása: HERMANN 2000. 402., 408.

küldöttje által üzent Görgeinek, miszerint „én azt izenem neki, hogy rövid időn Magyarország hadügyminisztere fog lenni, s az én jövendőléseim be szoktak teljesülni”.⁶ Ludvig tehát 1848 júliusára, Jókai Mór pedig 1848 szeptemberére vonatkozóan tett említést Kossuth Görgeivel kapcsolatos elképzeléseiről. Kossuth feltehetően másokkal is közölte ezt a tervét, hiszen Szemere Bertalan, akkoriban felső-magyarországi teljhatalmú királyi biztos, 1849. március 7-én – néhány nappal a tiszafüredi válságot követően – így jellemezte Görgeit Kossuthnak írt levelében: „Magyarország jeles hadügyminisztert nyer benne, nagy vezér soha nem lesz, ha győz is.”⁷

Magyarországnak 1848 előtt nem volt önálló hadügye. Az áprilisi törvények elfogadását követően megindult a küzdelem a magyar és az osztrák kormány között az önálló magyar hadügy kialakításáért. A tárcát Mészáros Lázárral, az 5. (Radetzky) huszár ezred korábbi ezredesével töltötték be, aki művelt és humánus törzstiszt volt, de nem volt elég erélyes posztja betöltéséhez, és a csatateren sem tudott magának 1848-ban tekintélyt kivívni. Így először a honvédség felállítását és irányítását magának fenntartó Batthyány Lajos gróf, majd az Országos Honvédelmi Bizottmányt (OHB-t) irányító Kossuth Lajos mellett szorult háttérbe. Mészáros, már 1848-ban többször lemondott, de Kossuth kérésére a posztján maradt, aminek jelentősége abban állt, hogy az egykor császári-királyi hadseregben szolgált tisztek hűsége ezáltal biztosított volt. 1848. november végén Kossuth nem Görgeit, hanem Láhner György ezredesét szerezte volna kinevezni Mészáros helyére, azonban akkor még nem sikerült az új minisztériumot felállítani. 1848 decemberére viszont létrejött a hadügyminisztérium (HM), amely rendeltetése szerint a hadsereg fő igazgatási hatóságának számított.⁸

A kormányzat számára azonban ára volt annak, hogy fenntartsák a törvényesség látszatát. A hadügyminisztérium mellett Kossuth katonai irodája, illetve az OHB – mint testületi kormány – gyakran intézkedett a katonai kérdésekben is. A hadtestparancsnokoknak joguk volt főtiszteket kinevezni, így ezek létszáma túlságosan megnőtt, miközben a hadügyminisztérium nem regisztrálta a kilépőket, így nem volt pontos képe a tisztikar létszámáról. Az erdélyi hadsereg állapotáról gyakorlatilag semmilyen adata sem volt. József Bem altábornagy csak Kossuth Lajossal levelezett, de amint ez a későbbiekben kiderült, neki sem engedelmeskedett mindig. Henryk Dembiński altábornagy kiharcolta, hogy seregéhez a beleegyezése nélkül ne vezényelhessenek tiszteket. A kialakult helyzettel mindenki elégedetlen volt: Kossuth és Mészáros mellett számos hadtestparancsnok, illetve a hadügyminisztérium tisztviselői is gyakran panaszkodtak az áldatlan állapotok miatt.⁹

1849. április 15-én Mészáros „egy humorisztikus előadásban lemondott”, mivel a trónfosztással nem értett egyet, de az új miniszter megérkezéséig vállalta a tárca vezetését. Emlékirataiban így foglalta össze érzéseit: „Ki sem örült jobban annak, hogy ízetlen állásától megszabadult, mint az öreg hadügyminiszter. Nem a dolog miatt, mert ezt sohasem sokallta, hanem azért, mert arra nézve is mit ő a honnál és a seregnél jobban értett, t. i. hogy mi a katona, mire van ennek szüksége, s hogy mi a katona honára nézve? mindig civakodnia kellett; mert a szakmájába való sok beavatkozást, s kinevezéseket helyeselnie, sőt jóváhagynia is kelle. S ha ezen dolgok csak személye ellen vannak intézve, még elszenvedheti vala, de midőn hadügyéri tekintélyének alá-

⁶ GyÖRFFY 1989. 176.

⁷ HERMANN – PELYACH 1990. 411.

⁸ F. KISS 1987. 361–363.; HERMANN 1998. a. 8–17.

⁹ HERMANN 2001. b. 30.; ZAKAR 1992. 76–77.

ásására irányoztattak, s így a hon kárára –, akkor a házi békesség kedvéért megnyugvást átkoznia kelle.”¹⁰

Görgei 1849. április 17-én, Léván értesült a trónfosztás kimondásáról, Kossuth kormányzó elnökké választásáról és hadügyminiszteri kinevezéséről. A trónfosztással kapcsolatos viták egy időre háttérbe szorították a miniszteri felkéréssel kapcsolatos ügyeket. Görgei maga is érezte, hogy a fővezérség és a hadügyminiszterség kihívásának egyszerre nem tudna megfelelni, ezért beszélni akart tábornok társaival az ügyről.¹¹ Emlékirataiban azt írta, hogy kapóra jött neki a hadügyminiszteri tárca felajánlása, mert a „hadügyminiszteri nemtörődomségnek” így elejét vehette.¹²

Közben tovább folytatódott a tavaszi hadjárat. 1849. április 18-án Kossuth ismét írt Görgeinek, akinek a hadsereg élére történt kinevezése csak Vetter Antal altábornagy betegségének idejére szólt – utóbbi viszont újra szolgálatra jelentkezett. A kényes ügy mellett levelének első része ismét a miniszterség kérdésével foglalkozott. „Akármint gondolkodom, lehetetlenné válik, hogy a hadügyminisztérium kormányzatát erélyes kezeidbe ne vedd minél hamarább – írta Kossuth –. Barátom! – folytatta – az ország létele függ tőle, hogy 40-50 000 embert mihamarább állítsunk ki s felszereljük; de itt ezen emberek inveterált slendriánjukkal nem tudnak semmit, de semmit eszközölni. Majd megöl a mérég és bosszúság. Organizáló fejre, s erős karra van szükség, mint a tied.”¹³

Görgei 1849. május 1-jén elfogadta a számára felkínált tárcát, de már ezt megelőzően megkezdődött a helyettesek kijelölése is. Kezdetben Kiss Ernő neve merült fel, személyét viszont Kossuth nem találta megfelelő megoldásnak, mivel „a hadügyminiszteri tárca mindenek közt a legfontosabb”. Később Görgei Damjanich Jánost javasolta, hogy helyettesítse őt a hadügyminisztérium élén, amit Kossuth szintén elutasított. Ugyanakkor Vukovics Sebő is szükségesnek tartotta a hadjárat végéig Görgei jelenlétét a hadseregnél, ő Klapka Györgyöt ajánlotta. Damjanich Vetter főparancsnoki visszatérését elutasította, ugyanakkor hajlandó volt elvállalni a helyettesítést, de végül lábtörése miatt 1849. április 30-án Klapka indult útra Komáromból Debrecenbe. Utóbbi nem sietett új feladatkörét átvenni, két napot még Pesten töltött, és csak május 6-án vette át a hadügyminisztérium ideiglenes irányítását.¹⁴

Kossuth már május 4-én sürgette Görgeinél a tárca gyakorlati átvételét. Kossuth szerint Buda bevételét követően a hadsereg erejének növelése és beosztása miatt a hadügyminiszteri tárca fontosabbá vált a hadsereg főparancsnokságánál, ugyanakkor arra is ígéretet tett Görgeinek, hogy szükség esetén ismét kinevezi fővezérnek. Kossuth nem örült Klapka felkérésének. Damjanich kiküldetését élesen ellenezte, azt az alkotmányos formák – minisztert aláírásra nézve csak miniszter helyettesíthet, belső ügyvitelre nézve csak államtitkár – miatt nem tartotta elfogadhatónak. Klapka had-

¹⁰ SZOKOLY 1867. 182. Mészáros Lázár „A szabad magyar hon hadseregéhez” e tárgyban intézett kiáltványában (Debrecen, 1849. április 15.) így fogalmazott: „Évbe múlt, midőn az alkotmányos magyar hon felélős hadügyminiszterségével megbízatám. Nem vártam, nem kerestem. Most hazám kormányának kezébe teszem le azt.” MNL OL H 75 163.d. d.sz.

¹¹ HERMANN 2000. 402.

¹² KATONA II. k. 1988. 68.

¹³ HERMANN 2001. a. 309.

¹⁴ Assermann Ferencnek a visszaemlékezése szerint Damjanich döntése összefüggött azzal, hogy nem Bécs, hanem Buda irányában folytatódott a tavaszi hadjárat. HERMANN 2007. 236–240.; KATONA 1982. 76–79. Vukovics szerint Damjanich csak Görgei nyomására vállalta el a helyettesítést, Ludvig János szerint viszont maga ajánlkozott rá. MNL OL H 2 (OHB) 1849:7991; vö: KATONA 1989. 432.

ügyminiszter-helyetteségének sem örült, de az előbbi alkotmányos kifogásokat, amelyek nyilván Klapka esetében is fennálltak, nem emlegette, hanem elfogadta Klapka személyét, talán azért, mert abban reménykedett, hogy Görgei rövid időn belül elfoglalja a budai várat.¹⁵

Amint látni fogjuk, Görgei majd egy hónapon át hadügyminiszteri illetékességének tudatában, de a hadügyminisztériumi apparátus nélkül hozott döntéseket. Amikor például a hadügyminisztérium 1849. május 8-án a felállítandó 12 új zászlóaljából hatot a „Görgei parancsa alatti táborból” akart ellátni tisztekkel (36 százados, 20 főhadnagy, 72 alhadnagy és számos altiszt kinevezéséről volt szó), akkor Görgei kinevezéseinél már hadügyminiszteri illetékességének tudatában járhatott el.¹⁶ Ezzel együtt tudatosan készült a hadügyek reformjára. Mikor 1849. május 1-jén visszautasította a számára felajánlott altábornagyi rangot, Kossuthnak írt levelében említést tett „felig-meddig már kidolgozott hadorganizációi tervé”-ről.¹⁷ Görgey István – a tábornok öccse – szerint a tárca elfogadásában a harc nélkülözhetetlen segédeszközökének biztosítása volt az egyik legfontosabb szempont: „Előre gondoskodólag biztosítani kellett a hadsereg számára a rendet és pontosságot az anyagi – s legelső sorban a lőszer-szükségletek szakadatlan pótlásában; és azután a hadikiegészítésben; a részrehajlás nélküli osztályt az új hadierők és tartalékok hová irányításában.” Az ellenség koncentráltabb tömegével szemben „egységet kellett bele hozni a hadműveletek és sereg-eldisponálások egyetemébe”.¹⁸

Klapka György hadügyminiszter-helyettes

Május folyamán tehát Görgei már hadügyminiszter volt, de nem személyesen vezette minisztériumát. Befejeződött Buda ostromával a tavaszi hadjárat, és megérkeztek az első hírek a tömeges orosz beavatkozásról is.

Először Klapka György hadügyminiszter-helyettesi munkáját tekintjük át röviden. Klapka tevékenységével mind Mészáros Lázár, mind Görgei Artúr elégedetlen volt, Kossuth pedig – amint arra már utaltuk – inkább a hadseregnél szerette volna látni a tábornokot. „Klapkának a hadügy vezetése nem volt nagyon ínyére – olvashatjuk Mészáros visszaemlékezésében –, mivel amit az öreg fickó tíz hó és négy nap alatt nem bírt elvégezni azt ő már magában május hóban nemcsak rendszerezte s bővítette, hanem még a kelleténél többet és a jón fölül is tett, mert hadügyi működésének összege algebrai jelekkel így fejezhető ki: +0–0 = 0.”¹⁹

Mészáros kritikája a rendelkezésünkre álló források szerint túlzottnak tűnik. Klapka, aki emlékiratainak harmadik változatában főként Buda ostromának kérdéséről és Petőfivel való nézeteltéréséről nyilatkozott, Bemre, Dembińskire és Perczel Mórra célozva leszögezte, hogy „mindenek fölött néhány vezérnek kíméletlen nagyravágyása, hogy ne mondjam gögje volt az, ami erőnknek összeműködését gyakran akadályozta”.²⁰ Az átadás-átvétel egyik szemtanúja, Gélics (Gelich) Richárd százados, a HM Tábornokirodalmi Osztályának munkatársa így örökítette meg a jelenetet: „Klapka má-

¹⁵ HERMANN 2001. a. 337–339.

¹⁶ MNL OL H 75 1849:13338.

¹⁷ HERMANN 2001. a. 333–334.

¹⁸ GÖRGEY (I.) II. k. 1885–1888. 381–382.

¹⁹ SZOKOLY 1867. 226.

²⁰ KATONA 1986. 133–139.

jus 5-én érkezett a hadügyminiszteri tárca átvétele végett Debrecenbe és Mészáros másnap átadta neki a hadügyminisztériumot az osztályfőnökök jelenlétében. Míg előbbi meleg szavakban vett búcsút a jelenvoltaktól, utóbbi rövid barátságos beszéddel kezdte meg működését.²¹ 1849. május 6-án Mészáros a hivatalos lap, a *Közlöny* számára is megerősítette lemondását.²² Klapka május 13–18-ig minisztériumi felhatalmazással Budán volt, majd május 25-én végleg elhagyta Debrecen. Távollétében először Répásy Mihály tábornok, majd Kiss Ernő altábornagy helyettesítette. Ennek ellenére erre a néhány hétre elsősorban Klapka tevékenysége nyomta rá bélyegét, hiszen távollétében ezen időszakokban a miniszteri ellenjegyzési jogot Batthyány Kázmér gróf külügyminiszter gyakorolhatta.²³

Klapka működésének három fontos területére szeretnénk rámutatni. Először is Görgei utasításának megfelelően járt el, amikor a hadügy egységes irányítását és a hadügyminiszter illetékességének helyreállítását szorgalmazta. Már május 7-én körlevélben tudatta a parancsnokokkal, hogy a hadügyminisztériumra tartozó ügyekben ne Kossuthoz, hanem a minisztériumhoz forduljanak:

„Az egész hadseregére vonatkozólag ezennel rendeltetik: hogy mindazok, kik a hadügyminisztérium hatásköréhez tartozó ügyekben, tárgyakban folyamodnak, vagy felterjesztéseket tesznek, ebbeli irataikat ne az országos kormányzó elnök úrhoz, mint eddigelő számtalan esetekben egész az alkalmatlankodásig tapasztaltatott, de egyenesen a hadügyminisztériumhoz intézzék; ellenesetben azon kívül, hogy ügyük elintézésében hátramaradást okoznak, ily alkalmatlankodásért kellőleg megrovandók lesznek.”²⁴ A tiszti kinevezések körüli visszaélések kapcsán gyakori eset volt, hogy a lovas ezredek szétszórt osztályainál minden osztályparancsnok önállóan eszközölt kinevezéseket, s így a hadnagyokból gyorsan főszázados lett, miközben a máshol harcoló főhadnagyot nem vették figyelembe.²⁵

Klapka fentebbi rendeletét külön Görgeinek címezve is megküldte, mondván, hogy az ideiglenes főparancsnokság sem küldte be a minisztériumnak a kellő pontossággal hadi tudósításait és létszámkimutatásait. Ezért felhívta a főparancsnokságot, „hogy e rendelet vettével rögtön az összes létszám és elhelyezkedési kimutatást, nem különben harcrendet (Ordre de bataille) futár által felterjeszteni igyekezzék.”²⁶

A kollégáival szemben kritikus Gelich százados is elismerte, hogy Klapka alkalmas lett volna hadügyminiszternek, ha megbarátkozott volna a hadügyminiszter sajátos állásával és a függetlenséghez szokott tábornokokat sikerült volna engedelmességre kényszerítenie. Mint egykori vezérkari tiszt, a feldunai hadsereg mellett meg kellett ismerkednie a többi hadsereg viszonyaival is.²⁷ Klapka a haditerv megfogalmazásától eltekintve főként rutin ügyekkel foglalkozott, ugyanakkor – Görgei elképzeléseinek megfelelően – mindent elkövetett a hadügyminisztérium befolyásának növelése érdekében. Ez a törekvés figyelhető meg hadművelési kérdésekben Bem, Dembiński,

²¹ GELICH III. k. 1882–1889. 401.

²² *Közlöny*, 2. évf. 99. sz. (1849. május 8.) 365–366.

²³ MNL OL H 75 1849:16238.

²⁴ MNL OL H 75 1849:13126.

²⁵ MNL OL H 75 1849:14680.

²⁶ Klapka György ideiglenes hadügyminiszter – A magyar hadsereg ideiglenes főparancsnokságának. MNL OL H 115 2. d. Debrecen, 1849. május 7. d. sz.

²⁷ GELICH 1882–1889. III. k. 402–403.

illetve Perczel irányában, de pl. az újoncozással kapcsolatban a polgári hatóságokkal szemben is.²⁸

A hadtestparancsnokok közül főként Perczel Mór tűnt ki önfejűségével, aki nem csak Kossuthnak tett szemrehányásokat, de a hadügyminisztériumot is alaposan lefordta, amikor az a kivívott előnyök biztosítására figyelmeztette. „Isten ne büntesse meg e nemzetet és Önöket – írta 1849. május 15-én kelt levelében –, hogy káromlásai igazoltassanak és természetes kerékvágásukba jöven a dolgok én is oda törpüljek, ahova önök kárhozhatni szeretnének, és így pár nap alatt az ellenség ismét Szabadka – Szeged alatt állomásozzon.” Mielőtt beküldte lemondását, amit Kossuth ekkor nem fogadott el, a rá jellemző önbizalommal nyugtatta meg a minisztériumot: „Jellaicinak több esze, mint sem azt tegye, mitől önök félelmet affectálnak. Ő inkább fél, hogy én jövök által.”²⁹

Klapka még május 6-án intézkedett, hogy állítsanak fel egy bíróságot, amely a Budapesten³⁰ hátra maradt hadügyminiszteri tisztviselők ügyei felett ítélkezik.³¹ Május 9-én rendeletet adott ki a nyugdíjas törzs és főtisztek egyenruhája tárgyában,³² egy nappal később pedig felszólította a lakosságot, hogy szolgáltatassák be fegyvereiket. Ez a rendelet három nappal Kossuth hasonló tartalmú intézkedését követően jelent meg. A kormányzó hangoztatta, hogy azokra a hatóságokra, községekre vagy egyénekre, akik a birtokukban lévő alkalmas fegyvereket nem szolgáltatják be, „az ellenség orgazdái gyanánt fognak tekinteni”.³³ A minisztérium megbízottjai egy szuronyos-, vagy vontcsövű puskáért, illetve egy pár használható pisztolyért 5 pengőforintot, egy használható kardért 2 ezüst forintot fizettek. A fegyverek beszolgáltatásának lebonyolítása érdekében a nyolc újonctelep kerületeibe több főtisztet kirendeltek, akik a fegyverek begyűjtésében közreműködtek.³⁴ 1849. május 24-én a folyamat felgyorsítása érdekében felemelték a beszolgáltatandó fegyverekért fizetett pénzüsszeget. Ezt követően vontcsövű puskáért már 20, használható szuronyos puskáért pedig 15 pft-ot fizettek darabonként.³⁵

Szintén május 10-én kelt Klapkának az a rendelete, amely az összes magyar hadsereg törzs- és főtisztikaráról kiadandó névkönyv előkészítését szolgálta. Ez annál is fontosabb volt, mivel korábban a hadügyminisztérium nem regisztrálta pontosan a kilépéseket. Az érintetteket felszólították, hogy június 16-ig küldjék be másolatban a HM katonai osztályára kinevezési okleveleiket vagy az adott sereg főparancsnokának vonatkozó napiparancsát.³⁶ Kevésbé közismert, hogy ugyanebben az időszakban előkészítették a nemzetőrség tiszti kara névjegyzékének kiadását is, ami szintén a kiadandó hadseregi névkönyv része lett volna.³⁷ Szintén Klapka feladata volt a budai vár bevételét követő hadműveleti tervek kidolgozása is. A május 10-én kidolgozott terv erősen

²⁸ HERMANN 2007. 243.

²⁹ Perczel Mór – A Hadügyminisztériumnak. Szeghegyi főhadiszállás, 1849. május 15. MNL OL H 75 163. d. (Iktatatlan iratok.)

³⁰ Mivel a hadügyminisztérium 1849-ben már ebben a formában használta a főváros nevét, így mi is enél az alaknál maradtunk. (Z. P.)

³¹ MNL OL H 75 1849:13672.

³² MNL OL H 75 1849:13535.

³³ KLÖM XV. 228–229.

³⁴ MNL OL H 75 1849:13696; vö: *Közlöny*, 2. évf. 104. sz. (1849. május 13.) 385.

³⁵ MNL OL H 75 1849:16078.; KATONA 1989. 497–498.

³⁶ MNL OL H 75 1849:13764; vö: *Közlöny*, 2. évf. 104. sz. (1849. május 13.) 385.

³⁷ MNL OL H 75 1849:14230.

alábecsülte az ellenséges erők létszámát, célja főként a Bácska és a Bánság megtisztítása volt az ellenséges erőktől, a fősergnek mindaddig helyben kellett maradnia, míg az aldunai hadműveletek nem jártak sikerrel. A haditerv módosítását több tényező indokolta, mindenekelőtt a tömeges orosz beavatkozásról május közepén érkező hírek.³⁸

Klapka a betegápolás érdekében is adott ki rendeletet. „Minden hadtestparancsnok ezennel utasíttatik – olvasható a hivatalos lapban május 11-én megjelent utasításban –, hogy az alatta küzdő sereg orvosait szigorú felelősség terhe mellett kötelezze, minden ütközetben illető csapatjaik közelében lenni, szükséges segélyező készleteikkel. Szoros köteleességekül tétessék a sebek rögtöni bekötése, s a sebesülteknek kellő kíméléssel történő elszállítása.” A rendelet további része a tábori lelkészek köteleességévé tette a hiányosságok jelentését, továbbá a katonai kórházak igazgatóit és parancsnokait az országos főápolónő, Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna alá rendelte.³⁹ Klapka egyik helyettese, Kiss Ernő elrendelte a ragályos szembetegségben szenvedő fogoly tisztek elkülönítését és szigorú orvosi ápolás melletti gyógyítását.⁴⁰ Külön rendeletben kötelezték a hatóságokat, hogy a betegségükből felépült katonákat kizárólag saját alakulataikhoz szállítsák vissza.⁴¹

Május 12-én Klapka Görgeinek is írt, és kérte a tábornokot, bocsásson ki az alvezérekhez egy rendeletet, amely szerint az érdemjellel kitüntetendő egyének származási és szolgálati leírását be kell küldeni a hadügyminisztériumnak.⁴² Május 17-én hasonló tárgyú levelet írtak Henryk Dembiński altábornagynak is.⁴³

A hadügyminisztérium 1849. május 14-én felszólította a törvényhatóságokat az újabb kivetés szerinti újonctartozás mielőbbi kiállítására. A megyék általában néhány fővel kevesebb katonát küldtek a hadseregbe, mint ami köteleességük lett volna. Ilyenkor a hadügyminisztérium felszólította őket a törvényesen előírt újonclétszám kiállítására. Sok kérvény érkezett a minisztériumba a besorozott ifjak szolgálat alóli mentesítése érdekében is. A vonatkozó törvény lehetőséget adott a „családfenntartásra mulhatatlanul szükséges egyén” helyettesítés melletti felmentésére. A családok helyzetét az illetékes törvényhatóság vizsgálta ki, majd a HM hozta meg a végső döntést. Répásy Mihály az érintettek tudomására hozta, hogy katonáskodás alól kizárólag törvényes okok menthetnek fel bárkit is.⁴⁴

Répásy Mihálynak, a HM Újoncozási és Pótlóvazási Osztálya vezetőjének előterjesztésére a hadügyminisztérium május 19-én ismét a törvényes eljárás betartására intette az érintetteket. „Minthogy a hadügyminisztériumhoz naponkint számos folyamodványok nyújtanak be, melyekben a folyamodók újoncozás útján besorozott fiaikat különféle okoknál fogva a katonáskodás alól fölmentetni, s illetőleg hazabocsátatni kérik, a törvényhatóságok ezennel oda utasítatnak: miszerint köztudomásra juttassák, hogy a katonáskodás kötelezése alól bárkit is csupán és egyedül csak a törvényben megalapított okok menthetnek föl.”⁴⁵ Indokolt esetben viszont felmentették az érintett hadfit a katonáskodás alól, amint az Janthó János 13. Hunyadi huszárezredbeli közlegénnyel történt, aki köszvényes feleségére, három kisgyermekére és puszt-

³⁸ HERMANN 2007. 243–244.

³⁹ *Közlöny*, 2. évf. 102. sz. (1849. május 11). 376.

⁴⁰ *Közlöny*, 2. évf. 119. sz. (1849. május 31.) 445.

⁴¹ MNL OL H 75 1849:14694.

⁴² MNL OL H 75 1849:13950.

⁴³ MNL OL H 75 1849:14883.

⁴⁴ ZAKAR 1992. 80.

⁴⁵ MNL OL H 75 1849:15196.

tuló gazdaságára hivatkozott. Miután Szabolcs megye a szükséges vizsgálatokat elvégezte, a hadügyminisztérium engedélyezte Janthó elbocsátását, feltéve, hogy egy alkalmas helyettes jelentkezik a Hunyadi huszárezred előtt.⁴⁶

Klapka személyügyi kérdésekben is intézkedett. Május 8-án kinevezte egykori dandárnokát, Gedeon László 42. zászlóaljbeli őrnagyot a HM Pótlovazási Osztálya főnökének.⁴⁷ Görgei alatt eltávolították a minisztériumból: először az egri újonctelep parancsnokává,⁴⁸ majd július 15-én Félegyháza térparancsnokává nevezték ki.⁴⁹ Klapka május 9-én terjesztette fel Németh János 12. huszárezredbeli alezredest, Mészáros hadügyminiszter egykori szárnysegédét és Kiss Károly alezredest, a HM Nemzetőrségi Osztályának főnökét ezredesi előléptetésre, előbbit még a bábolnai ménésintézet parancsnokává is kérte kinevezni.⁵⁰ Németh János előzőleg Erdélybe próbálta meg át helyeztetni magát, ez a kísérlet azonban nem járt sikerrel, Kossuth jóváhagyását követően viszont átvehette a bábolnai méntelep irányítását.⁵¹ Kiss Károly hadtudományi szakíró, aki az előterjesztés szerint „sokban járult” katonai átalakulásunkhoz, azonfelül „honvéd alezredesink közt már régen a legidősebb”, szintén megkapta Kossuth megerősítését.⁵² Ugyancsak Klapka előterjesztésére nevezték ki Kazinczy Lajost ezredessé és hadosztályparancsnokká.⁵³

Másodsor, amint arra már utaltunk, Klapka május 13–18-ig Budapestre távozott, ekkor Répásy Mihály tábornok helyettesítette a hadügyminisztérium élén.⁵⁴ Az előzményekhez tartozik, hogy Nagysándor József tábornok, az I. hadtest parancsnoka május 11-én Vukovics Sebőnek címzett bizalmas levelében „üdöhaladék [Sic!] nélkül!!! egy személyes tekintéllyel bíró – teljhatalommal ellátott biztos” kiküldését kérte az ostromsereghez, Klapkát javasolva.⁵⁵ Másnap Kossuth és Batthyány Kázmér teljhatalommal ruházták fel Klapkát, oly módon, „hogy szándoklott útja idejére”, mint hadügyminiszter helyettes „mindazokat is az elkerülhetetlen szükséghez képest megtehesse, mikhez különben az én előleges megegyezésem volna szükséges.”⁵⁶

A felhatalmazás birtokában Klapka május 14-én délben érkezett Budára, s rögtön Görgeihez sietett. A teljhatalmú biztos kétkulacos politikát folytatott: miközben titokban tárgyalt a békepártiakkal, közben nyíltan Kossuth politikáját támogatta.⁵⁷ Klapka így nem egészen Kossuth elvárásai szerint járt el. Egrészt mert Klapka már Debrecenben kapcsolatba lépett Kossuth parlamenti ellenzékével, az ú.n. Békepárttal, tájékozódott a Függetlenségi Nyilatkozat és a trónfosztás visszavonásának lehetőségeiről, és erről Görgeit is informálni akarta. Ha hihetünk Görgei emlékiratainak, akkor tájékoztatta a hadügyminisztert debreceni tapasztalatairól, elégtelennek ítélte az ország erőforrásait a háború erélyes folytatásához, és úgy vélte, hogy csak akkor számíthatunk külföldi segítségre, ha késő őszig ellen tudunk állni, de az erők összponto-

⁴⁶ MNL OL H 75 1849:14020.

⁴⁷ *Közlöny*, 2. évf. 120. sz. (1849. június 1.) 449.

⁴⁸ MNL OL H 75 1849:22937.

⁴⁹ BONA 2000. 351–352.

⁵⁰ MNL OL H 75 1849:14032.

⁵¹ KLÖM XV. 54.; BONA 2000. 542.

⁵² BONA 2000. 442.

⁵³ MNL OL H 75 1849:16208.

⁵⁴ MNL OL H 75 1849:13957.

⁵⁵ KATONA 1989. 450–451.

⁵⁶ KATONA 1989. 458–459.

⁵⁷ LENGYEL 1936. 92–96.

sítását az egyes seregparancsnokok túlzott önállósága akadályozta, amiben – Klapka szerint – Kossuthnak is volt szerepe. Végül beszámolt békepárti tárgyalásairól, amit Görgei helyeselt és felszólította Klapkát, hogy folytassa ez irányú tevékenységét. Klapka Nagysándort felszólította, hogy ne írjon ilyen vészjósló jelentéseket, ha azokat nem tudja bebizonyítani, majd május 18-án visszautazott Debrecenbe.⁵⁸

Klapka megpróbált tájékozódni a hadügyminisztérium ügyvitelében tapasztalható zavarokról is. Iratok tűntek el, a létszámkimutatások pontatlanok voltak, ugyanazok az ügyek gyakran több iktatószám alatt futottak. Poeltenberg Ernő tábornok 1849. május 28-án kelt jelentésében azt tette szóvá Görgeinek, hogy „még hadügyminiszter úr által tett kinevezések sincsenek kihirdetve a *Közlöny*ben. Ezt a Debrecenben lévő és volt tisztviselőség hanyagságának lehet tulajdonítani”.⁵⁹A hadügyminisztériumi iratok iktatásáért felelős irodaigazgató, Azari János május 19-én kelt felterjesztésében lényegében kollégáira hárította a felelősséget, egyúttal megpróbálta magát osztályvezetővé előléptetni:

„El nem hallgathatom – írta többek között –, hogy Budáról lett leköltözés óta a már-már egyenes kerékvágásba jött szép rend nagymértékben megbomlott. Megbomlott először azért, hogy minden osztály fogadván el leveleket, azokat felbontja, s vagy egyenként küldözi be az iktatói hivatalba, vagy pedig néha a fogalmazást a benyújtvány előtt; úgy hogy azon egy tárgy két számot kap. Az iktatót elmellőzve, hol inas, hol parancsőr által, kik nagy hátramaradására a kellő rendnek és csendnek, addig el nem távoznak, míg minden ellenjegyzett nélkül azt el nem viszik, és mégis mindenki az így elmellőzött igazgatótól kér felvilágosítást...”⁶⁰

Noha az országgyűlés csak május 31-én döntött a Pestre történő visszaköltözésről, a minisztériumok már jóval a döntés előtt megtették a szükséges előkészületeket. Klapka már május 22-én utasította a HM irodaigazgatóságát, hogy szerezzék be a Budapestre történő költözéshez szükséges „rakaszok”-at és legyenek készek arra, hogy az első parancsra induljanak.⁶¹ Másnap Azari János irodaigazgatót utasította, hogy utazzon Pestre, szemlélje meg a „Gróf Sándor-féle házat”, és ha az alkalmas lenne a HM befogadására, akkor azt foglalja le, tisztíttassa ki, bútoroztassa be és kösse meg rá a szükséges bérleti szerződést.⁶² Nem kizárt, hogy május 22-én Kiss Károly, a HM Katonai és Nevelési Osztályának vezetője is hasonló okokból utazott Görgeihez.⁶³

Harmadszor Klapka Görgei számára elfogadhatatlan lépéseiről szeretnénk írni. Amint az közismert, Görgei rendkívül elégedetlen volt Klapka helyettesi tevékenységével. Emlékiratai szerint „a hadügyminisztérium Klapka alatt néhány napon belül többet veszített önállóságából, mint Mészáros alatt hónapok során.”⁶⁴ Az alapvetően túlságosan szigorú ítélet előzményeként Görgei Kossuth húga, Meszlényi Rudolfné Kossuth Zsuzsanna országos főápolónői kinevezésének támogatását említette. Kossuth még április 16-án, Klapka hivatali idejét megelőzően nevezte ki Meszlényi Rudolfnét országos főápolónővé. Két irgalmas nővért rendelt mellé, és felhatalmazta, hogy az orvosi segédemen kívül mindazon intézkedéseket, amelyeket a (katonai)

⁵⁸ HERMANN 2007. 244–246.

⁵⁹ MNL OL H 115 2. d. 1849:227.

⁶⁰ MNL OL H 75 163. d. Azari János – a HM Elnöki Osztályának. Debrecen, 1849. május 19. d. sz.

⁶¹ MNL OL H 75 1849:15786.

⁶² MNL OL H 115. 2. d. 1849:55.

⁶³ MNL OL H 75 1849:15789.

⁶⁴ KATONA 1988. II. k. 112.

kórházakban szükségesnek tart, megtehesse. Rendeletei teljesítésére „az illető hatóságokat, kormánybiztosokat, kórodaparancsnokokat s felügyelő orvosokat” is utasította.⁶⁵ Első pillantásra Görgei Klapkával szembeni felzúdulása már csak azért is indokolatlannak tűnik, mert Kossuth április 16-án Görgeit is értesítette a kinevezésről, annak hatásköri vonatkozásaival egyetemben. Szintén tudósította a kormányzó húga mellett a pénzügyminisztériumot és a HM Egészségügyi Osztályát is. Utóbbi vezetője, Flór Ferenc támogatta Kossuth Zsuzsanna kinevezését és főápolónői tevékenységét.⁶⁶

Az egészségügyi szakirodalom véleménye szerint a szabadságharc egészségügye két szempontból is megelőzte korát: egyrészt mozgósította a társadalom öntevékeny erejét, másrészt igénybe vette a nők munkáját is. Kossuth Zsuzsanna főápolónői tevékenységét, aki korábban a kórházi betegek ápolására alakult Nőegyletnek is tevékeny tagja volt, egyértelműen pozitívan ítélik meg.⁶⁷ Görgei Artúr emlékirataiban tévesen állította, hogy Klapka rendelte „az országban lévő valamennyi kórházi hatóságot” az országos főápolónő alá, hiszen Klapka csak megismételte Kossuth rendeletét. Ugyanakkor Görgei helyesen tett különbséget a betegápolás és egy harcoló hadsereg betegápolási ügyei szervezése között: „A szépnemnek a betegápolásra való képességét ugyan még senki sem vonta kétségbe; de beteget ápolni, meg egy országnak, sőt egy harcoló hadseregnek összes betegápolási ügyeit szervezni és vezetni két különböző dolog.”⁶⁸

Ráadásul megalapozottan feltételezhetjük, hogy Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna a hadügyminiszter akarata ellenére egy önálló osztályt akart magának szervezni a hadügyminisztériumon belül. A főápolónő április 23-án felszólította a tábori kórházak igazgatóit a betegápolással és tisztasággal kapcsolatos hiányok jelentésére. Ezután felhívással fordult a honleányokhoz és asszonyokhoz az ápolási munka érdekében, egyúttal jelentésre ösztönözve őket, ha valamilyen erélytelenséget tapasztalának. Flór Ferenc a hivatalos lap május 7-i számában sürgette a katonai kórházak parancsnokait, hogy teljesítsék az országos főápolónő utasításait.⁶⁹

Klapka május 8-án adta ki a Görgei által kifogásolt rendeletét a betegápolás érdekében. Ebben az ideiglenes hadügyminiszter a hadtestparancsnokok kötelességévé tette, gondoskodjanak arról, hogy alakulataik orvosai minden ütközetben egységeik közelében legyenek, a sebeket rögtön kötözzék be és a sebesülteket kíméletesen szállítsák el. A tábori lelkészeket felszólította, hogy a lelki vigaszon túlmenően „a testi segedelmzés körül is keresztényi kegyelettel működni kötelességüknek ismerjék”, a hanyagságokat pedig azonnal jelentsék. Végül minden kórházigazgató és parancsnok kötelességévé tette a főápolónő rendszabályainak sikerre vitelét.⁷⁰ A főápolónő alá rendelték az Országos Kórodai Főápolónői Intézetet, illetve a „kórodai szerelési raktárt”, amelyben az ápoláshoz szükséges eszközöket (ágyakat, párnákat, takarókat fehéreneműket, kötéseket stb.) tárolták. Ennek szükségéi fedezésére Kossuth Zsuzsanna május 8-án 1000 pengőforint utalványozására szólította fel a pénzügyminisztériumot.⁷¹

⁶⁵ KATONA 1987. 376–377., 533.

⁶⁶ HERMANN 2001. a. 306–307.

⁶⁷ GAZDA 2000. I. k. 147–152.

⁶⁸ KATONA 1988. II. k. 112.

⁶⁹ GAZDA 2000. I. k. 148–150.

⁷⁰ *Közlöny*, 2. évf. 101. sz. (1849. május 10.) 373.

⁷¹ MNL OL H 75 1849:13578.

Május 5-én javasolta a derecskei katonai kórház parancsnoksága, hogy Diósi (Nuszabek) Ferenc⁷² számvevő főhadnagyot léptessék elő századossá.⁷³ Ugyanazon nap Meszlényiné egy rendes számvevő tiszt áttételét kérte a hadügyminisztériumtól, mire 9-én Diósit Debrecenbe vezényelték,⁷⁴ majd 12-én tudatták Kossuth Zsuzsannával, hogy Diósit rendelték mellé és megbízták a kórházi számadások vizsgálatával.⁷⁵ Május 9-én a HM felszólította a Szatmár városi térparancsnokságot, hogy miután „Meszlényiné asszonyág” Medgyesy főhadnagyot jelölte ki maga mellé segédül, nevezett tiszt utazzék Debrecenbe és mielőbb jelentse magát a minisztériumnál.⁷⁶ Május 12-én a főápolónő felterjesztette a hadügyminisztériumnak „a hadügyminisztérium kórodai főápoló osztályomnál [Sic!] szükségelt hivatalnokok jegyzékét”.⁷⁷ A javaslatban szereplő Virág Gusztáv titoknok és Csonka György iktató kinevezésére egy nappal később már sor is került.⁷⁸ Meszlényiné tehát a hadügyminisztériumon belül akart a hadügyminiszter beleegyezése nélkül egy osztályt szervezni Flór Ferenc és Klapka támogatásával. Mindez érthetővé teszi, hogy Görgei miért volt dühös Meszlényiné kapcsán, és miért látta úgy, hogy Mészáros alatt a hölgyek nem szereztek ilyen kiterjedt befolyást a minisztériumban.⁷⁹ A tervezett osztály végül nem jött létre a hadügyminisztériumban, a Kossuth Zsuzsanna mellett dolgozó Diósit viszont 1849. június 16-án századossá léptették elő.⁸⁰

Klapka részt vett a minisztertanács 1849. május 2-i ülésén, amelyen a nemzetőrséget a belügyminisztériumhoz csatolták, ugyanakkor a hon védelmére saját területükről kimozdított nemzetőrök továbbra is a hadügyminisztérium irányítása alatt maradtak.⁸¹ A május 20-án tartott minisztertanács a helyettes hadügyminiszter előterjesztésére kimondta, hogy a magyar hadsereg „minden hadosztályának működéséi koncentrikus és kombinált irányban vezetendők” és ezért minden külön hadosztályparancsnokok a hadügyminisztériumtól, mint az ország egész állapotát tekintő középponttól veendő dispozicióik irányát, miszerint az összes hadi operatio minden egyes részeiben concentric legyen vezetve”.⁸²

A minisztertanács egyúttal „helyeslő tudomásul” vette, hogy Görgei Artúr a budai vár bevételét követően személyesen veszi át a hadügyminisztérium irányítását. A tiszti és törzstiszti előléptetésekre vonatkozóan helyreállították a hadügyminiszter, illetve Kossuth jogkörét. A komáromi várőrséget Damjanich és Poeltenberg hadosztályaival megerősítették és ennek a „Duna hadsereg”-nek, a fővezérletét Klapkára bízták. A Vág vidékén Klapka és Aulich hadosztályai foglaltak volna állást. Dembiński hadosztályai Galícia felől biztosították volna az országot, míg Bemnek 12 ezer emberével nem csak a Titeli-fennsíkot kellett volna elfoglalnia, hanem ezt követően a Duna

⁷² MNL OL H 75 1849:13428.

⁷³ MNL OL H 75 1849:13429.

⁷⁴ MNL OL H 75 1849:13425.

⁷⁵ MNL OL H 75 1849:13900.

⁷⁶ MNL OL H 75 1849:13446.

⁷⁷ MNL OL H 75 1849:14267.

⁷⁸ MNL OL H 75 1849:14095.

⁷⁹ Kertész Erzsébet Kossuth Zsuzsannáról szóló könyvében azt írta, hogy Görgei emlékirataiban „csak ócsárló szavakat talált Zsuzsannára” (ami nem igaz), majd néhány sorral később leszögezte, hogy „Görgeynek a katonák csak kuglibábuk voltak, amelyeket, ha eldőltek, sorsukra kell hagyni, és a meglévőkkel továbbmenni.” KERTÉSZ 1983. 95. Az alábbiakban idézett források nem támasztják alá ezt a megállapítást.

⁸⁰ BONA 2008. I. k. 284.

⁸¹ F. Kiss 1989. 67.

⁸² KLÖM XV. 363.

balparti hadsereg támogatására vonulni vagy önállóan nyugati irányba operálni. A bács-bánsági seregek vezetésével Perczel Mór tábornokot bízták meg.⁸³

Bem és Perczel a haditerv szerint időarányosan túl sok feladatot kapott, míg a többi hadtest szinte semmit. Klapka helyettesi tevékenységének fő célját viszont megvalósította: a Komárom környéki fősereget az ő parancsnoksága alá rendelték. Ez a haditerv nem egyezett Görgei nézeteivel, mivel az osztrák főhadsereg elleni támadást a bizonytalan jövőbe tolta ki. Május 21-én a hadügyminisztérium már el is küldte az új haditerv szerinti utasításokat, így többek között Klapkát „Komárom vára, valamint az ottani hadsereg főparancsnokául” nevezték ki,⁸⁴ Bemet pedig utasították, hogy a Bánságban működő hadaival és Perczel 6000 emberével haladéktalanul keljen át a Dunán.⁸⁵ A haditervben megfogalmazott elképzelésekből azért sem lehetett semmi, mert Bem rögtön közölte, hogy nem hajlandó a Dunántúlra vonulni, hanem visszatér Erdélybe.⁸⁶ A haditerv elfogadását követően Klapka sem akart sokáig Debrecenben időzni. 1849. május 25-én a hadügyminisztérium egész személyzetének megelégedését és köszönetét fejezte ki,⁸⁷ továbbá felkérte Kiss Ernő altábornagyot a tárca ideiglenes vezetésére, majd elutazott a hadsereghez.⁸⁸

Görgei Artúr hadügyminiszteri tevékenysége

Kossuth 1849. május 8-án kelt levelében tudatta Görgeivel, hogy Buda bevételét követően „a hadügyminisztérium oda tétetik át, és Tábornok úr ott annak igazgatását személyesen átvevén, az ország középpontjából legjobban fogja az operációk fővonásait kiszabhatni, miszerint az egész honvédelmi rendszernek nemcsak organizációja, hanem tetteles működése is egy főnek vezérgondolatai szerint történjék, és a különböző vidékeken hadakozó alvezérek törekvései, hazafiúi fáradozásai egybevágnak”. Egyúttal reményét fejezte ki, hogy „Miniszter úr belátása egységet hozand az oly terjedelmes operációkba, tapasztalt keze pedig kevesbiteni, enyhíteni fogja honvédelmi gépezetünk súrlódásait”. Figyelemre méltó, hogy a levél fogalmazványában Kossuth még „Fővezér s Miniszter úr hadvezéri belátása”-ról írt, ugyanakkor a későbbi levelekben a „Fővezér úr”, a „hadügyminiszter úr” és a „hadügyminiszter és fővezér úr” változatok is előfordulnak.⁸⁹

Görgei Artúr ugyanaznap kelt levelében közölte Kossuth Lajossal miniszteri programját. Ez a levél jelenleg nem található, így csak Kossuth válaszából tudunk következtetni annak tartalmára. Görgei eszerint ragaszkodott hozzá, hogy „a tudatlanok, ügyetlenek, gyávák a hadügyminiszter által rögtön elmozdíttathassanak. Kossuth ígéretet tett erre, de válaszában óvta miniszterét az önkény látszatától. Másodszor a hadügyminiszter azt kívánta, hogy az előléptetések érdem, ne a rangidősség alapján történjenek. Kossuth ezt az elvet is elfogadta, de értetlenségét fejezte ki a harmadik elvvel szemben, miszerint hadügyminiszteri állása legyen olyan önálló, „mint eddigi ideiglenes fővezéri állása nem volt önálló”. Kossuth válasza szerint Görgeinek, mint

⁸³ F. Kiss 1989. 73–76.

⁸⁴ MNL OL H 75 1849:15724.

⁸⁵ MNL OL H 75 1849:15726.

⁸⁶ F. Kiss 1989. 67.

⁸⁷ MNL OL H 75 1849:16584.

⁸⁸ MNL OL H 75 1849:16238.

⁸⁹ HERMANN 2001. a. 345–346., 542.

hadügyminiszternek, az alkotmányos keretek között „nemcsak önállóan kell lennie, de sokkal önállóbbnak, mint elődje a hadvezérek irányában volt.”⁹⁰

Görgei ugyanakkor úgy döntött, hogy részben tapasztalt hadtestparancsnokainak (Aulich, Damjanich) kidőlése miatt, továbbá a hadműveletek egységes irányítása, és részben Kossuth hadügyminisztériumra gyakorolt befolyásának visszaszorítása érdekében a főparancsnokságot és a hadügyminiszterséget is megtartja. Ez a szükségmegoldás hozta magával Tatán a központi hadműveleti iroda megszervezését is, Bayer József ezredes, vezérkari főnök irányítása alatt.⁹¹ Görgei Kossuthnak azzal indokolta döntését, hogy a hadügyminiszteri tárgyak elhanyagolása később sok időbe telhet, de a hadsereg vezérekben mutatkozó hiánya hazánk fennlétét veszélyezteti. „A kérdés tehát csak az – tette fel a költői kérdést Görgei –, hogy vajon a kormány is bízik-e bennem, vagy még mindig azon rémeket látnak személyem körül, melyek egy militáridespotizmus bekövetkezendő átkának előcsapatjai.” Egyúttal Szabó Imrét javasolta hadügyi államtitkárnak, aki Kossuth bizalmát is bírta, így hamarosan kinevezésére is sor került.⁹²

Ez a hatalomkoncentráció ugyanakkor felkeltette Kossuth gyanakvását. A tömeges orosz beavatkozás is egyre feszültebbé tette Görgei és Kossuth hullámzó, mindazonáltal 1849. április-május folyamán még barátinak mondható viszonyát. Görgei, aki 1849. április 7-én, Gödöllőn még nem ellenezhette a függetlenség kimondását, számos kortársához hasonlóan abból az egyébként téves premisszából indult ki, hogy az orosz beavatkozásra a Függetlenségi Nyilatkozat miatt került sor. Következtetése szerint annak visszavonása a beavatkozást is feleslegessé tenné. Korábban már említettük, hogy Klapka felvette a kapcsolatot Kossuth politikai ellenzékével a Függetlenségi Nyilatkozat visszavonása érdekében. Görgei jóváhagyta Klapka lépéseit, s a tábornokon kívül a Budán megjelenő Bernáth Zsigmond és Kazinczy Gábor is kárhoztatta Kossuth lépéseit és egyúttal figyelmeztette Görgeit, hogy ne hagyja el a hadsereget. A budai ostrom alatt már nemcsak Kossuth, hanem Szemere Bertalan miniszterelnök is sürgette, hogy Görgei utazzon Debrecenbe. Kossuth május 25-én kelt levelében tájékoztatta Görgeit a fenyegető orosz betörésről, egyúttal kikérte véleményét a kormány Budapestre történő átköltözésével kapcsolatban is, amit viszont nem vett figyelembe.⁹³

Kossuth természetesen kikérte Görgei véleményét a hadsereggel kapcsolatos kérdésekben, pl. a lemondását hosszasan halogató Henryk Dembiński ügyében, ugyanakkor nem mindig fogadta meg tanácsait (pl. a lengyelekkel kapcsolatban). 1849. május 30-án két tábornoki kinevezés kapcsán kisebb nézeteltérés alakult ki Kossuth és Görgei között. A kormányzó megragadta ezt az alkalmat, hogy ismét sürgesse Görgeinél tárcája átvételét. „Egyébiránt ismétlem – írta Kossuth –, hogy nagy felakadást okoz a kormányzatban az, hogy Buda vára visszavétele óta mind a hadjárati irányzat, mind a minisztérium vezetésének Miniszter Úr általi mikori átveendősege iránt, minden tudósítás nélkül vagyunk, azt tehát újra, sürgetve sürgetem.”⁹⁴

Görgei döntésének – a főparancsnokság és a hadügyminiszteri állás egyidejű megtartásának – az volt a kellemetlen személyi folyománya, hogy Vetter Antal altábor-

⁹⁰ HERMANN 2001. a. 353–360.

⁹¹ KATONA 1988. II. k. 111–115.

⁹² HERMANN 2001. a. 385–388.

⁹³ KATONA 1988. II. k. 103–107.; HÖLVÉNYI 1996. 56–57.

⁹⁴ HERMANN 2001. a. 389.

nagy, aki időközben szolgálatra jelentkezett, hiszen csak betegsége idejére nevezték ki Görgeit a főhadssereg parancsnokává, most mellőzöttnek érezhette magát. Görgei személyesen is tárgyalt Vetterrel, akinek a Bácskában és a Bánságban állomásozó csapatokhoz kellett utaznia és tájékozódnia az ottani helyzetről.⁹⁵ A megbízás hátterében az állt, hogy Görgeinek nagyon rossz véleménye volt a délvidéki vérengzésekről, amelyekbe esetenként a magyar csapatok is részt vettek. Végül Vetter június 7-én a IV. és az V. hadtest parancsnokságát kapta meg, egyúttal Kossuth és Görgei a *Közlöny* című hivatalos lapban nyilvánították ki bizalmukat az altábornagy iránt.⁹⁶ Görgei igen élénk levelezést folytatott az ország különböző részein tevékenykedő tábornokokkal, többnyire ő tudatta a kormány, illetve Kossuth döntéseit. Vetter altábornaggal például ő közölte, hogy Vécseyt leváltják az V. hadtest éléről és kinevezik az alakuló tartalékosztályok parancsnokává, a helyébe pedig Guyon Richárdot küldik. Mivel azonban Bem visszatért Erdélybe, így Vécsey áthelyezésére sem került sor.⁹⁷ Szintén Görgeinek kellett érdeklődni Vetternél Lenkey János tábornok esetleges alkalmazásának lehetőségéről is.⁹⁸

Görgei Artúr 1849. június 1-jén Debrecenbe érkezett és rögvest tanácskozott a békepárti képviselőkkel, sikert azonban nem ért el. Úgy tűnik, hogy a függetlenség kimondását egyre súlyosabb politikai hibának tartotta, ugyanakkor a kellő támogatás nélküli belpolitikai fordulat következményeit nem akarta vállalni.⁹⁹ Június 2-án Görgei hivatalosan is átvette a hadügyminisztérium vezetését.¹⁰⁰

A kortársak visszaemlékezési többnyire Görgei személyi politikájával foglalkoztak. Mészáros Lázár szerint Görgei „elődje megbízottjait a hivatalból kiküszöbölván, megürült helyeiket saját híveivel tölté be. Ezek – hozzá hasonlólag – fiatalabbak, virgoncabbak s tevékenyebbek lévén, tőlük gyorsabb működést remélhetett ... A hadügy hivatalában e rögtöni megifjúsítást észre is lehetett venni az abból kifolyt éretlen tettekben.”¹⁰¹ Gélics (Gelich) Richárd vezérkari tiszt, aki munkatársairól többnyire csak negatívumokat jegyzett le, az új hadügyminiszterrel kapcsolatban részben kivételt tett: „Görgei szervező képességgel is bírt, ismerte a hiányokat, melyekben Magyarország fiatal hadserege szenvedett, valamint az azok elhárítására szolgáló eszközöket is, s kétségtelenül tudta volna érvényesíteni a tábornokok alárendelését a hadügyminisztérium parancsa alá, s befolyását általában a hadműveletek menetére.”¹⁰² A kezdetben Görgei, majd Kossuth büvkörébe kerülő Mednyánszky Cézár tábori főpap szerint Görgei megváltoztatta a hadügyminisztérium szervezetét, legodaadóbb híveire bízva annak vezetését. Az átalakítás célja szerinte a kormány befolyásának csökkentése volt.¹⁰³

Görgei hivatalosan június 2-án jelentette be a magyar hadsereg parancsnokainak, illetve a *Közlöny* című hivatalos lapnak tárcája átvételét. „Ezennel hírül adom, az összes hadseregnek, s annak parancsnokainak, hogy a hadügyminisztérium vezényletét átvettem, minthogy azonban a jelen körülmények igénylik, hogy még egy ideig

⁹⁵ MNL OL H 75 1849:18136.

⁹⁶ HERMANN 2001. a. 405–406.

⁹⁷ MNL OL H 75 1849:22521.

⁹⁸ MNL OL H 75 1849:22699.

⁹⁹ HERMANN 2016. 68–69.

¹⁰⁰ MNL OL H 75 1849:17639.

¹⁰¹ SZOKOLY 1867. 219.

¹⁰² GELICH 1882–1889. III. k. 343–344.

¹⁰³ MEDNYÁNSZKY 1858. 48.

a felső tábornok is személyesen vezényeljem, azért személyes távollétem idejére Szabó Imre vezérkari ezredest mint minisztériumom álladalmi titkárát a hadügyminisztérium ügyeinek távollétem alatt vezetésével megbízom, s miután ezen határozatomat a kormányzó úr is helyben hagyta, tehát oda utasítom az összes hadsereget, s annak minden rangú, s fokú parancsnokait, hogy nevezett statustitkárom aláírásával ellátott rendeleteket mint saját intézkedéseimet tekintsék, s azokat pontosan teljesíteni annál inkább kötelességöknek ismerjék, minthogy minden statustitkárom hivatalos eljárásából eredhető felelősségi terhet magamra vállalom.”¹⁰⁴

Az átvételt megelőző estén az összes osztályfőnököt berendelték a hadügyminisztérium épületébe, hogy bemutassák nekik az új hadügyminisztériumot. Gélícs egyik művében így idézte fel a történeteket: „A mondott órában megjelent Görgei Szabó és Waldberg kíséretében. Görgei fogadtatása és a jelen voltak bemutatása Répásy tábornok által egyszerűen s igazi katonás modorban folyt le.” Görgei egyszerre odafordult Gélícshez és így szólt: „En a hadügyminisztérium vezérkari osztályát öt szakaszban akarom csoportosítani egy-egy törzstiszt vezetésével. Ön lesz a hadművelési szakasz. A vezérkari szakosztály végleges főnöke – mondá rámutatva – Waldberg [Károly] ezredes, előbb a 15. honvédszázalaj parancsnoka lesz.”¹⁰⁵

Ezzel meg is érkeztünk a személyi kérdésekhez. A hadügyminisztérium hat osztályának vezetése nem változott (katonai, tüzérségi és felfegyverzési, újoncozási és pótlóvázas, polgári-gazdászati, igazságügyi, katonai nevelési osztály). A katonai osztály feladatköréből különösen a tiszt kinevezésekkel és a tisztek nyilvántartásával kapcsolatos teendőket kell kiemelnünk. 1849. június 22-én Molnár Ferdinánd ezredes, az elnöki osztály új vezetője, kibővítette az osztály feladatkörét. „Hogy az ügyfolyamnak nagyobb egység adassék, és a hadsereg összes hadvezéri, törzs és főtiszti karának nyilvánosságban tartása megkönnyíttessék; ezennel minden, a hadvezérséget illető ügyek, minők a tábornokok rendkívüli elmozdítása, nyugalmazása és áttétele; továbbá az érdemjelek kiosztása a katonai osztálynak hatáskörébe és tárgyalása alá adatként” – olvasható a rendeletben.¹⁰⁶

Görgei a tisztek kinevezése kapcsán ragaszkodott a törvények betartásához, de tiltakozott, ha a hadügyminisztérium felterjesztését nem vették figyelembe. Amikor Krain János 3. huszárezredbeli őrnagy előléptetését nem hagyták jóvá, azonnal Kossuthhoz fordult és megilletődését fejezte ki az eset miatt. Ha az érdemet méltányoljuk, fejtegette, akkor méltányolnunk kell Krain őrnagy vitézségét az 1849. április 26-i komáromi csatában.¹⁰⁷ Levelét követően nem is kellett sokat várni a sebesült tiszt előléptetésére.¹⁰⁸ A hadügyminiszter fontosnak tartotta a csatatéren magukat kitüntett katonák elismerését, akkor is, ha ügyük Mészáros Lázár alatt sokáig húzódtott. Június 12-én például az alábbi kérést intézte Kossuthhoz:

„Bombiák Rudolf őrmester, Kutasi Bálint honvéd, Soltész András honvéd, Nyitrai András tizedes, Borsos István őrvezető, Lindl János c. őrmester, mind a 29-ik honvédszázalajból magokat az aradi csatában különösen kitüntették, mindegyikük elől, s hősileg küzdött az ellenséggel, nyilvános jeleit adván ezáltal személyes bátorságuk s vitézségüknek.” Vécsey Károly tábornok ezért 3-ad osztályú katonai érdemrendre

¹⁰⁴ MNL OL H 75 1849:17639.

¹⁰⁵ GÉLICH 1882–1889. III. k. 436–438.

¹⁰⁶ MNL OL H 75 1849:21504.

¹⁰⁷ MNL OL H 2 1849:8606, fogalmazványa: MNL OL H 75 1849:22688.

¹⁰⁸ BONA 2000. 463.

terjesztette fel őket, Görgei pedig megkérte „az ország tisztelt Kormányzójá”-t, „mí- szerint ezen érdemrendet a nevezett egyéneknek, buzdító jutalmul a hadsereg többi egyéneire nézve is, a becsületszék bírálata nélkül, megadni kegyeskedjék.”¹⁰⁹

Az igazságügyi osztályt Görgei tervei szerint Kalmár Györgynek, a katonai feltörvényszék elnökének kellett volna átvennie a jövőben. Görgei ki is nevezte az osztály élére,¹¹⁰ és alezredessé előléptették, az azonban kérdéses, hogy átvette-e az osztály irányítását.¹¹¹ Bizonyosan változás történt az elnöki osztály élén, ahol Mészáros bizalmasát, Korponay Jánost Molnár Ferdinánd ezredes váltotta fel. Az osztály korábbi feladatai, mindenekelőtt a miniszterre tartozó bizalmas és fontos ügyek kezelése, a hadügyminiszteri rendeletek és a miniszteri levelezés előkészítése mellett a különböző részlegek munkájának összehangolásáért is felelt. Az elnöki, a tábornokari és a tüzérségi osztály titkos tárgyú leveleit kivéve, amelyek előterjesztéseiket azonnal megtehették, az összes beadványt előterjesztési ívekre másolták, majd ezeket a június 7-én bevezetett minta szerint, minden este kézbesítették a hadügyi államtitkárnak.¹¹² Június 8-án lemondott Azari János irodaigazgató, miután érzekelte, hogy Görgei elégedetlen volt munkájával.¹¹³ Június 10-én 40 db hivatalos lapot rendeltek a belügyminisztériumtól.¹¹⁴

Június 12-én szabályozták a munkarendet és bevezették a hivatali órákat. Fontos tárgyakat kivéve az osztályfőnökök 8-tól 11 óráig tárgyalhattak az államtitkárral. „További rendelkezésig a hivatalos óra valamennyi osztályban reggeli 8. óraker kezdődik, s tart esti 6. óráig, közbevetett 3. órai szünidővel” – olvasható Szabó Imre rendeletében.¹¹⁵ Molnár Ferdinánd ezredes kinevezését követően az új osztályfőnök bontotta a leveleket, aki intézkedett a posta osztályokhoz történő szétküldéséről. Újítás volt, hogy minden osztály külön iktatókönyvet és tárgyjegyzéket is vezetett. „A felterjesztési ívek az elnöki hivatalba naponként benyújtandók – olvasható a vonatkozó rendeletben –, hol egyenként átnézetvén, és az előkelőleg intézendő tárgyak kijegyeztetvén, határozat hozás és bejegyzés végett azok ismét az illető osztályoknak fognak kiadatni.”¹¹⁶ Június végétől egy fél órával előbbre hozták a hivatali órák kezdetét és arra kötelezték a személyzetet, hogy mindaddig két egyén osztályonként maradjon a hivatalban, ameddig a miniszter vagy az államtitkár ott jelen volt.¹¹⁷ A HM iratforgalma messze a legnagyobb volt a korabeli minisztériumok között. Míg a pénzügyminisztérium 1849-ben a 12 000-es iktatószámig jutott el, addig a hadügyminisztérium elérte a 31 000-es iktatószámot.¹¹⁸

A tábornokari osztály vezetőjét, Stein ezredest még korábban eltávolították Debrecenből, így ott nem Görgei kezdeményezte az adott tisztviselő eltávolítását. Az egészségügyi osztály vezetőjét, Flór Ferencet valószínűleg az országos főápolónő támogatása miatt váltotta fel Lumniczer Sándor, Görgei korábbi hadtestének törzsorvososa.¹¹⁹ Görgei megbízott embereiben, így amikor Lumniczer azt javasolta, hogy a 9. honvéd-

¹⁰⁹ MNL OL H 75 1849:19702.

¹¹⁰ MNL OL H 75 1849:21472.

¹¹¹ F. Kiss 1987. 370–375.

¹¹² MNL OL H 75 1849:18035.

¹¹³ MNL OL H 75 1849:18027.

¹¹⁴ MNL OL H 75 1849:18034.

¹¹⁵ MNL OL H 75 1849:19558.

¹¹⁶ MNL OL H 75 1849:20252.

¹¹⁷ MNL OL H 75 1849:22747.

¹¹⁸ F. Kiss 1987. 379.

¹¹⁹ *Közlöny*, 2. évf. 142. sz. (1849. június 27.) 531.; F. Kiss 1989. 561.

zászlóalj korábbi törzsorvosát, dr. Rosenberg Károlyt, Batthyány Lajos gróf korábbi házi orvosát,¹²⁰ aki 1848 decemberében kapott szabadságát követően elszakadt zászlóaljától, s most újra szolgálatra jelentkezett, ne töröljék az alakulat létszámából, de ne is léptessék elő törzsorvossá, akkor a hadügyminiszter jóváhagyta a javaslatot.¹²¹ Szintén Lumniczer javaslatára döntött a hadügyminiszter úgy, hogy a Ludoviceumban ne „a katonai növelde”-t, hanem „egyetemes katonai kórház”-at rendezzenek be.¹²² Görgei utasítására a korábban kéthetente tartott, katonai orvosi felülvizsgálatokat heti rendszerességgel tartották meg.¹²³

A táborilekészi osztály élén állt Vidasics Edének a téli hadjárat során Görgeivel szemben folytatott akadémuskodása okozhatta a vesztét. Utóbbi két újonnan kinevezett osztályvezető valóban fiatal volt és Görgei közvetlen környezetéből származott.¹²⁴ Görgei alatt szervezik meg az ún. rendőri osztályt,¹²⁵ amelynek vezetésével a hadügyminiszter Zuber Antal alezredest bízta meg. Az osztály feladata a térparancsnokságok munkájának felügyelése volt.¹²⁶ Görgei pozitívan fogadta elődje, Mészáros Lázár altábornagy tervzetét, a hadügyi oktatás témakörében. Amint a hadügyminiszter írta, a minisztérium „szerencsésnek érzi magát, hogy a katonai nevelés ügyét ilyen férfiúra bízhatja”.¹²⁷ Kiss Ernő altábornagyot pedig utasították, hogy havonta legalább kétszer tegyen körutat az újonctelepeken és benyomásairól tudósítsa a hadügyminisztériumot.¹²⁸

A hadügyminisztérium megnövekedett teendőire és a pesti és budai drágaságra hivatkozva kérte Görgei június 23-án a minisztériumi fizetések felemelését: „az ország közigazgatása is jobbára – mint mondani szokták – *katonai lábón* állván, a hadügyminisztérium teendői természetesen *végtelenül megszaporo*dtak, mi annak nappali-éjjeleli munkálkodását s fáradozását folyamatosan kívánja, és személyzetének egész erejét és legnagyobb szorgalmát igénybe veszi”. Ezért szorgalmazott 50%-os fizetésemelést, Kossuth válaszárol azonban nincs tudomásunk.¹²⁹

Kecskeméthy Aurél ügyvéd szerkesztésével Görgei szeretett volna *Való* címen egy „hadügyminiszeri lap”-ot kiadni, a szerkesztő kinevezésére június 24-én került sor, aki már korábban megállapodott Kozma Vazul nyomdással a sajtótermék nyomtatásáról, de a lapnak csak a programja látott napvilágot.¹³⁰

A kinevezések kapcsán tehát nem az életkor volt a meghatározó, hanem a hadseregben szerzett szakmai tapasztalat. Ezt Szabó Imre államtitkár is megerősítette egyik 1849. június 19-én kelt levelében, amelyben tájékoztatta Horváth Mihály vallás és közoktatásügyi minisztert Mednyánszky kinevezéséről és egyúttal elődjét, Vidasics Edét pártfogásába ajánlotta: „A hadügyminiszter úr azon elvből indulva, hogy tárcájánál

¹²⁰ GAZDA 2000. II. k. 361.

¹²¹ MNL OL H 75 1849:21503.

¹²² MNL OL H 75 1849:21569.

¹²³ *Közlöny*, 2. évf. 140. sz. (1849. június 24.) 522.; vö: MNL OL H 75 1849:20989.

¹²⁴ ZAKAR 1992. 83–85. Görgei kétszer is felterjesztette Mednyánszky kinevezési kérelmét, mire Mészáros hadügyminiszterként egy gúnyos hangvételű levélben válaszolt, remélve, hogy nevezett „nem fog eddig tanúsított hazafiúi buzgalmában meghúlni”. MNL OL H 75 1849:6923.

¹²⁵ Az új osztály 1849. május 25-én még bizonyosan nem létezett (MNL OL H 75 1849:16584), június végén viszont már működött. F. Kiss 1987. 619.

¹²⁶ BONA 2000. 732–733.

¹²⁷ MNL OL H 75 1849:22730.

¹²⁸ MNL OL H 75 1849:22935.

¹²⁹ HERMANN 2001. a. 429–430.

¹³⁰ Görgei Artúr – Kecskeméti Aurélnak. Budapest, 1849. június 24. MNL OL H 75 163. d. Mellette a nyomdával kötött szerződés is. (Iktatlan iratok.)

csak azok alkalmaztassanak, kik a sereg közt tartózkodva, illető szaktudományait a sereg bel-, és külszerkezetének valamint egész lelkületének esmeretével a gyakorlati téren merített tapasztalással bővítették, a hadügyminisztérium lelkési osztályhoz főnkül b[áró]. Mednyánszky Cézárt, ki eddig mint táborigazgató, a sereg közt hivataloskodott, nevezte ki.”¹³¹

Június 2-án Kossuth és Görgei több rendeletet is közzétett, amelyek a hadügy egységes irányítását szolgálták. Kimondták, hogy hadügyi tárgyban nem Kossuth Lajoshoz, hanem a hadügyminisztériumhoz kell fordulni, rendezték a tiszti kinevezések kérdését (főtiszteket a HM, törzstiszteket a HM előterjesztésére a kormányzó nevezhetett ki), végül utasították a parancsnokokat számadásaik pontos, havonkénti bejelentésére is.¹³² A június 2-án kelt rendeleteknek Görgei olyan jelentőséget tulajdonított, hogy a belügyminisztériumot személyesen kérte fel 400 különnyomat megrendelésére.¹³³ A Kossuth és Görgei közötti együttműködésben rejlő lehetőségeket bizonyítja József Bem altábornagy 1849. június 8-án kelt levele, amelyben az erdélyi hadsereg parancsnoka kinyilvánította: „Jövőre magam egészen a közölt kormányzói rendelethez fogom szabni, s a tiszti előléptetésekre nézve időről időre a hadügyminisztériumtól a kinevezést elvárni.”¹³⁴

Görgei tehát folytatta Klapkának a hadügyminisztérium szerepe megerősítése érdekében kifejtett tevékenységét. Folytatódott a tiszti névkönyvvel kapcsolatos adatgyűjtés is. Görgei a kolozsvári térparancsnokságon keresztül utasította Ormai Norbert ezredet, hogy az általa alakított vadász zászlóalj létszámát, állomáshelyét, valamint az azokhoz kinevezett főtisztek név- és rangjegyzékét azonnal terjessze fel a hadügyminiszternek.¹³⁵ Ormai visszaéléseinek híre Kossuthhoz is eljutott, aki elutasította tiltakozását a tiszti kinevezésekkel kapcsolatban, s leszögezte: „hadügyminiszter csak egy lehet”. Bem később a vadászrezdek feloszlását javasolta, de erre végül nem került sor.¹³⁶

Június 3-án a hadügyminisztérium megkezdte a Budapestre való átköltözést.¹³⁷ Debrecenben is helyszűkével küszködtek, a Piac utcai Beck-Degenfeld házban voltak az osztályok összezsúfolva, és kénytelenek voltak más házaknál szállást bérelni. Budapesten a romos Sándor-palotában telepedtek le, noha szerettek volna a pesti Nákó-házba beköltözni. Duschek Ferenc pénzügyminiszter azonban figyelmeztette Görgeit, hogy a ház tulajdonosának vagyonát zárolták ugyan, de eddig nem nyilvánították honárulónak, így az állam nem rendelkezhethet szabadon vele. Véleménye szerint, ha a ház idővel állami tulajdonba kerülne, akkor is olcsóbb és célszerűbb megoldás után kellene nézni.¹³⁸

„Alig rendezkedett be Budán félig-meddig a hadügyminisztérium – tudhatjuk meg Gélícstól –, megjött Görgei is Tatáról, hogy hadügyminiszteri teendői után lászon. Minket külön megbízott, dolgozzuk ki a visszavonulási intézkedéseket a 9. hadtest számára, mi rögtön megtörtént, s a délután folyamában hivatalszobájába hívatott bennünket, hol Szabó és Waldberg Erdély felütött térképe előtt állottak. Ez urak

¹³¹ MNL OL H 62 1849:1029.

¹³² HERMANN 2001. a. 390–393.

¹³³ MNL OL H 75 1849:18356.

¹³⁴ MNL OL H 75 1849:20859.

¹³⁵ MNL OL H 75 1849:18333.

¹³⁶ SÜLI 2016. 76–77.

¹³⁷ MNL OL H 75 1849:17632.

¹³⁸ MNL OL H 75 1849:20961.

jelenlétében felkért bennünket: nyújtsunk neki átnézetet az erdélyi harcszínhely fölért. Görgei általában élénk érdeklődést tanúsított a szakmájába vágó teendők iránt.”¹³⁹

Görgei legfontosabb törekvései közé tartozott a hadsereg pénzszükségleteinek biztosítása. Már május 18-án sürgette, „hogy a táborbani elégedetlenség elhárítása végett” a zsoldot minél kisebb bankjegyekben küldjék a hadsereg számára.¹⁴⁰ A minisztérium legnagyobb létszámú osztálya a polgári-gazdászati osztály volt, amely négy szakosztályra oszlott: polgári, gazdászati, élelmezési, valamint ruházati. A hadi főpénztárból való kifizetések a gazdászati szakosztály felügyeletével történtek. Az országban több hadipénztár működött, ezeket a pénzügyminisztérium látta el pénzzel. Görgei szerette volna a hadi költségvetést a budai főpénztárban összpontosítani, de törekvéseinek a pénzügyminisztérium ellenállt, és a havi katonai kiadások előzetes megküldését szorgalmazta.¹⁴¹ Így nem maradt más lehetőség, minthogy Duschek Ferenc pénzügyminisztert kérni a hiányok pótlására. Június 2-án a hadügyminisztérium 800 000 ft-ot kért a budai hadipénztárba, amit részletekben ki is utaltak.¹⁴² Június 6-án Görgei további összeget kért a hadügyi költségekre, mire Duschek „az összes sereg június havi szükségletei fedezésére” 1 000 000 ft hitelt biztosított „az álladalmi főpénztári hivatalnál”.¹⁴³ Június 12-én kelt levelében Görgei a tábor ellátására szükséges pénzhiány megszüntetését sürgette, mire két nappal később a minisztertanács havi 600 000 ft hadi költségvetésről döntött.¹⁴⁴

Görgei június 15-én újabb összeg kiutalását kérte a pénzügyminisztertől. „A helybeli főhadipénztár szükségletére szíveskedjék t. miniszter úr további 1 500 000 pftokat utalványozni, miután az már végképp kiürült, egyszersmind intézkedni, hogy a naponta igénylendő 150 000 pft a főhadipénztárnak rendszeresen kiszolgáltassék, különben a zavart okozó fennakadások el nem háritathatnak, mint ez a 7-ik hadtestnél történt, hol a legénység 10 nap olta zsold nélkül létezik.”¹⁴⁵ Duschek másnap már utalta is a szükséges pénzt. „A főpénztári hivatalnál, a helybeli főhadipénztár részére további 1 500 000 pftnyi hitel nyitattik napi 150 000 pft kiszolgáltatásával” – válaszolta Duschek.¹⁴⁶ Ez a levelezés arra utalhat, hogy Görgeinek mégis sikerült a hadi költségvetést a budai hadifőpénztárban összpontosítania, igaz, június 23-án már a napi pénzellátás 300 000 ft-ra való emelését kérte.¹⁴⁷

A hadügyminisztérium saját kebelén belül is igyekezett a felesleges pénzköltést megakadályozni, így például arra jogosulatlan alkalmazottainak (fogalmazók, iktatók, sorozók, írnokok stb.) számára nem fizettek szállásbért.¹⁴⁸ A HM számvéviségi hivatalának élére Görgei Erdős Ferenc őrnagyot nevezte ki.¹⁴⁹ A hadügyminiszter haditörvényszékkel fenyegette meg azokat a katonákat, akik egyenruhájukat zsibárusoknak értékesítették.¹⁵⁰ Megszüntették a Pesten állomásozó katonaság jogtalanul húzott hús

¹³⁹ GELICH 1882–1889. III. k. 446–447.

¹⁴⁰ MNL OL H 75 1849:14652.

¹⁴¹ MNL OL H 75 1849:19977.

¹⁴² F. Kiss 1987. 374–375.

¹⁴³ MNL OL H 75 1849: 18768.

¹⁴⁴ KLÖM XV. 522.

¹⁴⁵ MNL OL H 75 1849:19999.

¹⁴⁶ MNL OL H 75 1849:21089.

¹⁴⁷ MNL OL H 75 1849:22064.

¹⁴⁸ MNL OL H 75 1849:13496.

¹⁴⁹ MNL OL H 75 1849:22424.

¹⁵⁰ MNL OL H 75 1849:18039.

és só illetményét.¹⁵¹ A katonaságnak szállított árucikkekért – amennyiben meg volt határozva – csak a rendeletileg szabályozott árat fizették ki. Hiába próbálta például Haczell Márton Bács megyei kormánybiztos az előírt 3 ft 12 kr helyett 36 krajcárral drágábban értékesíteni az elkészült bakancsokat, a HM nem fogadta el az árajánlatot.¹⁵² Utasították a parancsnokokat, hogy a pénztári nyugtákat a számvevőkön kívül ők is írják alá.¹⁵³ A parancsnokokat igyekeztek a katonatiszteknek folyósított előlegek visszafizetésének felügyeletére szorítani, „minden e részbeni mulasztásból az államra háramolható kár illető parancsnok által lévén megtérítendő”.¹⁵⁴

Görgei nem csak személyi politikájában igyekezett a hadseregben szerzett tapasztalataira támaszkodni, hanem a haderő felszerelése és ellátása kapcsán is a VII. hadtestnél, illetve a főhadseregnél bevezetett rendszert akarta meghonosítani. A polgári-gazdasági osztály ruházati alosztályának vezetőjét, egyúttal a pesti ruhabizottmány parancsnokát, Szölényi József alezredest „az összes hadsereg ruha és felszerelési intendántúra” vezetőjévé nevezte ki, jelezve, hogy a szükséges tiszteket Danielis János, a főhadsereg intendánsa rendelkezésére bocsájtja. A „central intendans... jövő teendői körébe tartozván az összes ruha és felszerelési készleteket, nem különben a hadsereg, s más hadi testületek efféle szükségleteit evidentiában tartani, a ruhabizottmány működésére, valamint a készletek kezelésére a hadseregnél felügyelni... Ügyeljen arra, hogy minden ruha és felszerelési cikkek különös bélyeggel elláttassanak – mint ez már előbb is el volt rendelve – hogy ezáltal minden visszaélések meggátoltassanak.”¹⁵⁵ Ezt követően a hadügyminisztérium minden hadtestnél szükségesnek tartotta egy „ruha-felszerelési intendántúra” felállítását, bár a VII. hadtestnél még június végén sem működött az intendáns.¹⁵⁶ A polgári hatóságokat felkérte a HM, hogy tudassák, milyen mennyiségben állnak rendelkezésükre készletek a hadsereg élelmezésére.¹⁵⁷

A központi intendánshoz hasonló megoldással élt Görgei, amikor Gustaw Wagner őrnagyot „a lőpormalmok és salétromfőzők” főfelügyelőjévé nevezte ki június 27-én, az említett üzemek meglátogatására és a szükséges reformok bevezetésére utasítva őt.¹⁵⁸ Hasonló megbízatást kapott Rapaics Dániel a salétromtermeléssel kapcsolatban.¹⁵⁹ Görgei személyesen utasította barátját, Láhner György tábornokot, hogy a Tiszától keletre található raktárokból minden fegyvert és hadianyagot szállítsanak Pestre, illetve Esztergomba.¹⁶⁰ A pesti fegyvergyár mielőbbi beindítása érdekében szintén intézkedett.¹⁶¹

Fontos feladata volt a HM-nek az élő erő biztosítása, hiszen a tavaszi hadjárat során elszenvedett emberveszteségeket mindenképpen pótolni kellett. A VII. hadtestnél például 1849. június 16-án 5899 fő hiányzott a létszámból.¹⁶² Ezek után fölöt-
több indokolt volt, hogy a Pest városa által megajánlott 1200 újoncot Görgei az el-

¹⁵¹ MNL OL H 75 1849:199394.

¹⁵² MNL OL H 75 1849:15440.

¹⁵³ *Közlöny*, 2. évf. 135. sz. (1849. június 19.) 509.

¹⁵⁴ MNL OL H 75 1849:21934.

¹⁵⁵ MNL OL H 75 1849:18401.

¹⁵⁶ Szabó Imre – A 7. hadtest parancsnokságának. Budapest, 1849. június 30. MNL OL H 147 11. d. d. sz.

¹⁵⁷ *Közlöny*, 2. évf. 141. sz. (1849. június 26.) 525.

¹⁵⁸ MNL OL H 115 1849:25/G.

¹⁵⁹ *Közlöny*, 2. évf. 144. sz. (1849. június 29.) 537.

¹⁶⁰ MNL OL H 75 1849:22728.

¹⁶¹ MNL OL H 75 1849:22712.

¹⁶² MNL OL H 75 1849:21799.

lenség előtt álló zászlóaljok kiegészítésére fordította.¹⁶³ Az 1848. augusztus végén elfogadott (de nem szankcionált) katonaaállítás törvény szerint minden 127 lakos után a hatóságoknak két újoncot kellett kiállítani. 1849. április 24-én a képviselőház elfogadta Kossuth két nappal korábban beterjesztett újoncozási törvényjavaslatát, amely szerint a hátralékokon felül további 50 000 újoncot kellett kiállítani a hadsereg kiegészítésére. A kormányzó fontosnak tartotta, hogy az egyes alakulatok újonc, fegyver és ruhaszükségleteiről tájékoztatást kapjon.¹⁶⁴ Görgői 1849. június 27-én elrendelte, hogy amennyiben a zászlóaljnál nem lenne elegendő fegyver, akkor „a harmadik tagban döfegyverekkel, u. m. kasza, lándzsa, dárda stb. láttassanak el, s gyakoroltassanak be”.¹⁶⁵

Az újoncozás sikerét az adott megyék katonai, politikai és nemzetiségi viszonyai is befolyásolták, hiszen a polgárháború sújtotta Bács megyében például 2431 újoncból 1849. május 31-ig csak 429-et sikerült kiállítani.¹⁶⁶ Az újoncozási alosztály minden jelentést alaposan átszámolt, és az érintetteket felszólította a hiányosságok pótlására. Székesfehérvár városa – vonatkozó kormányzói rendelet dacára – az önkénteseket is szerette volna az illetőségében tudni,¹⁶⁷ míg Lőcse négy önkéntessel kevesebb kiállítását ismerte be.¹⁶⁸ Május 26-tól június 11-ig a HM jelentése szerint 6816 újoncot sikerült kiállítani, ami azt mutatja, hogy több hónapra lett volna szükség a hiányok pótlására.¹⁶⁹ Görgői maga is figyelmeztette a polgári hatóságokat június 11-én kelt rendeletében, „hogy a részükről kiállítandó újoncoknak 20 pft-nyi foglalópénzt, a közadóbai betudás mellett” fizessék ki.¹⁷⁰ A képviselőtestületek ugyanakkor arra panaszkodtak, hogy a helyettesítéssel, amellyel elvben a családfenntartáshoz multhatatlanul szükséges férfiak élhettek, a „vagyonosok a szolgálat alól kibú[ú]nak, szegényebb sorúakra pedig kétszeres teher nehezedik”.¹⁷¹

Görgői mindvégig igyekezett a polgári hatóságok beavatkozásától megóvni a hadügyet. Ebben szintén korábbi tapasztalatai (pl. a fővárosok kiürítését megelőző események) játszhattak szerepet. Ez a törekvése éppen úgy megfigyelhető a kormányzóval, mint a közigazgatás alacsonyabb szintjén állókkal kapcsolatban. Korábban már szölkünk az országos főapolónő ügyéről. Június 18-án Görgői figyelmeztette Kossuth Lajost, hogy a katonai hatóságokat ne utasítsa a hadügyminisztérium megkerülésével,¹⁷² Gyapay Dénes helyettes győri kormánybiztos eljárása ellen is tiltakozott, mikor ő önhatalmúan letartóztatott egy nyugdíjas tisztet.¹⁷³ Ugyanakkor a polgárokat a katonai hatóságok túlkapásaitól is igyekezett a HM megvédeni. Amikor a minisztérium tudomására jutott például, hogy a tisztek nem fizetik ki a szállásbérüket, akkor Szabó Imre utasította a tiszteket tartozásuk rendezésére.¹⁷⁴ A HM akkor is közbelépett, amikor

¹⁶³ MNL OL H 75 1849:18996.

¹⁶⁴ HERMANN 2001. a. 394.

¹⁶⁵ MNL OL H 115 2. d. Rendelet, Budapest, 1849. június 27 (nyomtatvány); vö: MNL OL H 75 1849:22733.

¹⁶⁶ MNL OL H 75 1849:18723.

¹⁶⁷ MNL OL H 75 1849:19127.

¹⁶⁸ MNL OL H 75 1849:18551.

¹⁶⁹ MNL OL H 75 1849:19114.

¹⁷⁰ *Közlöny*, 2. évf. 135. sz. (1849. június 19.) 509.

¹⁷¹ MNL OL H 75 1849:22642.

¹⁷² HERMANN 2001. a. 410–411.

¹⁷³ Poeltenberg Ernő ezredes 1849. május 31-én jelentette, hogy Gyapay önhatalmúlag letartóztatta Fischer Károly nyugalmazott ezredest. HERMANN 1998. b. 270–271. Görgői intézkedése az ügyben: MNL OL H 75 1849:18259.

¹⁷⁴ *Közlöny*, 2. évf. 143. sz. (1849. június 28.) 534.

kiderült, hogy Fehér megyében gyakran feleslegesen rendeltek ki előfogatokat az élelmezési biztosok. Az I. és II. hadtest parancsnokát, illetve Danielis Jánost, a főhadsergintendánsát utasították, hogy mindig az illetékes megyei hatóság útján rendeljenek ki fogatokat és azokat készpénzben fizessék ki.¹⁷⁵ Az ilyen irányú visszaélések megszüntetésére utasította a hadügyminisztérium az esztergomi téparancsnokságot is.¹⁷⁶

Az első fejezetben már említettük, hogy Görgei 1849. május 1-jén Kossuthnak írt levelében említést tett „félíg-meddig már kidolgozott hadorganizációi tervé”-ről, amelyben a tábornoki rangnál magasabb cím nem létezett. Az altábornagyi rang vizsuzautasítása kapcsán nem csak Mészárosra tett Görgei megjegyzést, hanem azt is hangsúlyozta, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat természetes konzekvenciájának tekinteti, „hogy mi magyarok, még a régi osztrák excellenciás függelékekből is örökké kitetkőzzünk”.¹⁷⁷

Az új rendszernek tehát különböznie kellett az osztrák rendszertől, és nem lehetett arisztokratikus beállítottságú. Ez az érvrendszer jelent meg a dandárkötelék megszüntetését tartalmazó rendeletében, amely szerint a hadjáratokban szerzett tapasztalatok hiányokat tártak fel a hadsereg felosztásában: „mely nevezetesen abban áll, hogy a haderő felosztására nézve általában az osztrák rendszer utánoztatott; amely az épp alakulásban lévő hadseregnél részint zavarnak, részint pedig a már úgysis igen elharapódzott rangvágy nevelésének alkalmul szolgált”.¹⁷⁸ A rendelet szerint a hadtest továbbra is a legnagyobb taktikai egység, „amely 10000 hadakozóból álland”. A hadtest 2 gyalog és 1 lovas hadosztályból áll, míg a gyalog hadosztály 5 zászlóaljra, a lovas hadosztály pedig 2 ezredből vagy 8 osztályból állt. Görgei a legkisebb magasabb seregtestnek, a dandárnak a megszüntetésénél a már megismert érveket sorakoztatta fel: „A hadosztályoknak eddigi dandárokra felosztása a gyakorlati téren nem látszott eléggé célszerűnek, gyakran a hadosztályokba felosztással cseréltetett fel, de főleg az anélkül is felesleges törzstisztek szaporítását idézte elő.”¹⁷⁹

Szintén az önálló honvédség szerkezetének átalakításához tartozott a sorgyalogezredek feldarabolása önálló zászlóaljakká. A vonatkozó hadügyminiszteri rendelet közölte a zászlóaljak új számát és meghagyta „a zászlóaljak parancsnokságainak, hogy inentúl a z[ászló]aljaikat illető minden hivatalos eljárásaik s levelezéseiket ezen számjegyek alatt intézzék”, továbbá, hogy alakulatik név-, és rangjegyzékét terjesszék fel a hadügyminisztériumnak.¹⁸⁰ A tábornoki osztályon dolgozó Gélics úgy látta, hogy Görgei „tüzetes bepillantást igyekezett nyerni a többi harcszintérekben uralkodó viszonyokba, s intézkedéseket tett a sereg élelmezésének biztosítása körül, de arra is gondja volt, hogy a minisztérium személyzetét részint változtassa, részint kiegészítse”.¹⁸¹

Görgei a korabeli politikai élet vezető fórumán is aktív szerepet játszott. 1849. június 2-án például indítványára a minisztertanács elhatározta a táborral járó mozgó véstörvényszék megszüntetését, június 8-án pedig az összes vészbírószágot felszámolták, és Pesten egy központi vésztörvényszéket állítottak fel.¹⁸² Június 7-én Görgei a Csány László által javasolt amnesztia ellen szavazott, noha Csány Lászlónak koráb-

¹⁷⁵ MNL OL H 75 1849:22147.

¹⁷⁶ MNL OL H 75 1849:19206.

¹⁷⁷ HERMANN 2001. a. 333–334.

¹⁷⁸ *Közlöny*, 2. évf. 132. sz. (1849. június 15.) 497.

¹⁷⁹ *Ibidem*, a rendeletet szintén közli FARKAS 1998. 149.

¹⁸⁰ MNL OL H 75 1849:18735.

¹⁸¹ GELICH 1882–1889. III. k. 606.

¹⁸² KATONA 1988. II. k. 139–140, HERMANN 2001. a. 395–396; F. Kiss 1989. 78–79.

ban megígérte javaslata támogatását.¹⁸³ Ezekben a napokban küldte át mellékletben a központi magyar hadsereg főparancsnokságának a május 20-i minisztertanácsi határozat katonaságot érintő részét.¹⁸⁴ Június 8-án ő is támogatta Perczel Mór lemondásának elfogadását, mivel az sem Klapkától, sem tőle nem volt hajlandó utasításokat elfogadni.¹⁸⁵ Június 14-én tárgyalta a minisztertanács a hadsereg ellátásával kapcsolatos Görgei-féle elképzeléseket. Kossuth ugyan a tárgyalást megelőzően megpróbálta visszavonatni a hadügyminiszter levelét, de nem járt sikerrel. Görgei azt követelte, hogy „minden pénzeszközök a lehetőségig kirekesztőleg a hadsereg szükségéire fordíttassanak”,¹⁸⁶ s a minisztertanács heves vitát követően méltányolta a hadügyminiszter előterjesztését, és megbízta Duschek Ferenc pénzügyminisztert, hogy teremtessen elő havi 600000 ft-ot a hadi költségek fedezésére.¹⁸⁷ Vukovics és Görgei egybehangzóan írják le ezt a minisztertanácsot, mindketten megemlítve, hogy a hadügyminiszter ez alkalommal a Függetlenségi Nyilatkozatot „nemigen megtisztelő” jelzővel illette.¹⁸⁸

Az 1849. június 16-i minisztertanács jegyzőkönyvében szintén felbukkan Görgei Artúr neve. Előterjesztésére a minisztertanács – Kossuth egyetértésével – orvosolta a székelyek sérelmét, akiket Bem 40 éves korukig hadviselésre kötelezett. A minisztertanácsi határozat szerint az újoncilletéken felül katonáskodásra fogott székelyek – más polgárokhoz hasonlóan – mozgó nemzetőröknek tekintendők és időszakonként fölváltandók.¹⁸⁹ Ugyanezen minisztertanács jegyzőkönyvében olvashatjuk a következő bejegyzést is: „Görgei Artúr hadügyminiszter 1. alatti iratában előterjeszti mindazon okokat, melyek szerént ő b[ár]ój Mednyánszky László, mint Lipótvárának tábornoki főnöke, és Gruber Fülöp mint honvédtüzér ugyanott tanúsított hazafiúi hűségükért az osztrák katonai törvényszék által kötéllel történt kivégeztetések ellenében a visszatorlást szükségesnek nem látja. A minisztertanács a hadügyminiszternek említett iratában a visszatorlás ellen felhozott okait méltányolván, a visszatorlást még jelenleg idő előttinek találta.”¹⁹⁰

Az előzményekhez tartozik, hogy Görgei Artúr még 1849. április 9-én emberséges bánásmódot követelt a magyar hadifoglyok számára, és megfenyegette Alfred zu Windisch-Grätz herceg tábornagyot, hogy „minden magyar fejre három osztrák esik”.¹⁹¹ Julius Jakob von Haynau tábornagy 1849. június 5-én felakasztatta Görgei Artúr barátját, Mednyánszky László honvédőrnagyot (Mednyánszky Cézár tábori főpap testvérét), továbbá Gruber Fülöp honvédszázadost, mert ellenezték Lipótvár feladását. A császári hadbíróság már korábban halálra ítélte őket, de az ítéletet sem Windisch-Grätz tábornagy, sem utóda, Ludwig Welden tábornagy nem hajtatta végre. Klapka György tábornok felháborodottan írta Görgeinek: „Az ellenség ilyen vadállati kegyetlensége elkészeríti a hadsereget – s egyhangúan visszatorlásért kiált. A további részvét a világ szemé előtt gyávának mutatna minket. Mednyánszky

¹⁸³ HERMANN 2017. 133.

¹⁸⁴ MNL OL H 115 2. d. 1849:17634.

¹⁸⁵ HERMANN 2001. a. 399–401.

¹⁸⁶ KATONA 1982. 130–134.

¹⁸⁷ HERMANN 2001. a. 406–407.

¹⁸⁸ KATONA 1988. II. k. 140–142.

¹⁸⁹ F. KISS 1989. 81.

¹⁹⁰ HERMANN 2001. a. 409.

¹⁹¹ FARKAS 1998. 109–110.

halála által a magyar hadsereg megszegényítettett – meg kell bosszulni – az utat és a módot a kormánynak kell meghatároznia.”¹⁹²

Kossuth maga is úgy nyilatkozott, „hogyan idején látom, miszerint elleneink irányában eddig követett nagylelkűségünkkel felhagyva, az osztrák zsarnokság ezen embertelen eljárása ellen visszatörést használjunk”. Egyúttal követelte a Görgei jóindulatával visszaélő hadifogoly tiszték megregulázását is, akik „nemzetünk becsületét ócsárló kifejezésekkel” illették.¹⁹³

Görgei Artúr visszaemlékezéseiben politikai terveivel indokolta, hogy szembe fordult Kossuth és Klapka javaslatával, és saját maga korábbi ígéretével is. A visszatörést ugyanis megnehezítette volna a Függetlenségi Nyilatkozattal szembeni esetleges felépés.¹⁹⁴ Itt azonban fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy Görgei az 1850-es évek elején sokkal erőteljesebben szorgalmazta a megegyezést Ausztriával, mint 1849-ben, és ezzel együtt a békepárti kapcsolatait is a valóságosnál zavartalanabbnak ábrázolta. Kossuth Lajoshoz fűződő viszonyát viszont sokszor feszültebbnek láttatta, mint amilyen az 1849 tavaszán-nyarán volt. Görgei a tárgyalásokat követően csatlakozott a békepárti politikusokhoz, és azok is ő benne. Igaza lehetett Csengery Antalnak, aki szerint Görgei jobb ember volt Kossuthnak, mint azt ő a fegyverletelt követően sejtette.¹⁹⁵ Görgei először állítólag azt írta Mednyánszky László édesanyjának, hogy fia megbosszulására kész három osztrák tábornoct felakasztatni. Az áldozat édesanyja azonban arra kérte, álljon el szándékától, mert nem akarja, hogy más édesanya is így szenvedjen.¹⁹⁶

Hivatalosan megjelent *Szózat*-ában Görgei arra hivatkozott, hogy a magyar sereg győzelmeivel kell megbosszulni Mednyánszky László és Gruber Fülöp kivégzését. „Csüggedhetetlen vitézséggel, s győző fegyvereinkkel kivívandó győzelmeink által bosszulandjuk meg az ártatlanok gyilkosságát, hogy legyen győzelmünk eredménye, létünk függetlensége és szabadsága örökös, mint leend az elhunytak emléke örökös. De egyes fegyvertelen ártatlanok legyilkolásával nem fogjuk megfertőzteni vitézségünket, s nem fogunk letörpülni alacsony bosszúállásra.”¹⁹⁷

Ami a hadifoglyokat illeti, Kossuth átíratát követően egy nappal már meg is jelent a hivatalos lapban egy rendelet, amely a hadifogoly tiszték fizetésével kapcsolatos rendeletek betartását sürgette, illetve haditörvényszékkel fenyegette meg azokat a fogoly tisztéket, akik a magyar kormányt, valamint a népet rosszálló megjegyzésekkel illették. Drákói rendszabályok bevezetésére azonban ekkor sem került sor, hiszen a rendelet szerint: „Minden oly hadifogoly tiszt, ki magát térítvényileg kötelezi, hogy a kormány által kijelölt tartózkodási helyéről annak tudtán, s akaratán kívül el nem távozik, szabad lábbon hagyandó, s reggeltől esti 9 óráig szállásán kívül lehet, ekkor azonban hazatérni, és magát naponként egyszer jelenteni tartozik a helybeli katonai parancsnokságnál, vagy ha ez tartózkodási helyén nem volna, az ottani polgári hatóságnál.”¹⁹⁸ A helyzet nem sokat javulhatott, hiszen Csány László közlekedés és közmunkaügyi miniszter június 26-án arról értesítette a HM-et, hogy „a foglyok vétkes törekvésének

¹⁹² HERMANN 1998. b. 287–288.; vö: FARKAS 1998. 154.

¹⁹³ HERMANN 2001. a. 404.

¹⁹⁴ KATONA 1988. II. k. 134–138.

¹⁹⁵ KOSÁRY 1994. II. k. 69–71.

¹⁹⁶ KUMLIK 1998. 63.

¹⁹⁷ *Közlöny*, 2. évf. 144. sz. (1849. június 29.) 537.; közli PAP 1868–1869. II. k. 495–496.

¹⁹⁸ *Közlöny*, 2. évf. 131. sz. (1849. június 14.) 493.

új bizonyossága nyilvánult”, s a hadügyminisztérium kénytelen volt egy hadbírósgót ki-
rendelni a Szolnok – Debrecen útvonalra.¹⁹⁹

Gruber Fülöp özvegye és két gyermeke számára Görgei az elhalt egész évi békeil-
letményét javasolta Kossuthnak kiutalni mindaddig, míg a gyermekek nem töltik be
20. életévüket.²⁰⁰ Kossuth ugyanakkor további tájékozódásra utasította a hadügymi-
nisztériumot, mivel a gyermekek törvényes származásával kapcsolatban kételyek mer-
ültek fel.²⁰¹ Görgei humánus cselekedetei miniszterként nem egyeztethetők össze az-
zal a később széles körben elterjedt nézettel, hogy a tábornok azért ártott nemzetének,
mert sötét jellem volt, cinikus és öncélúan gonosz.²⁰²

A rokkantná vált fogoly tisztek elbocsátásukat célzó kérelmét például pártoló-
an terjesztette fel Kossuthnak.²⁰³ A csornai ütközetben halálos sebesülést szerzett
Münster Ede százados²⁰⁴ özvegyének nyugdíját biztosított, az alábbi levél kíséretében:
„Kegyed boldogult emlékezetű férjének, néhai Münster 10-ik huszárezredbeli volt szá-
zadosnak a csataterén kitüntetett vitézségét, s önfeláldozását érdeme szerint méltá-
nyolván, nyugdíjt rendeltem akképp, hogy kegyed önszemélyére 40, egy-egy gyer-
mekére pedig, nagykorúságokig 100 pengő forintot húzand, miről is kegyednek ezen
igazoló oklevelet kiadtam.”

Szintén humánusan intézkedett, amikor Szeged város tanácsa kérte a 33. honvéd-
zászlóaljban szolgált lábát vesztett honvéd, Pityok János, illetve a félkarú Debreczeni
János segélyezését.²⁰⁵ Görgei elrendelte, hogy a két megcsonkított katonának tovább-
ra is utalványozzák napidíjukat.²⁰⁶ Ugyanilyen módon járt el Gömöri Frigyes 71. zász-
lój béli hadnaggyal is, aki 1849. május 19-én négyheti szabadságot kért, amit azzal a
feltétellel kapott meg, hogy az adott idő elteltével mulhatatlanul vonuljon be alakula-
tához.²⁰⁷ Gömöri azonban egy „gúnyos elménckedésekkel” teletűzdelt cikket jelente-
tett meg az esetről a *Marczius Tizenötödikében*. Görgei erre 14 napos porkolábi fog-
sággal büntette, amint azonban megtudta, hogy sebesülése még nem gyógyult meg,
elrendelte, hogy rendszeresen látogassák meg az orvosok, illetve, ha szükséges, akkor
a 14 napot, mint büntetési időt kórházban tölthette.²⁰⁸

Ide, a humánus cselekedetek közé sorolható Petőfi Sándor szabadon bocsátása is.
A hadügyminiszter-helyettesként Debrecenben tartózkodó Klapka ugyanis szóváltás-
ba keveredett Petőfivel, akit a Bem-Vécsey affér kapcsán sajtóvétséggel és függelem-
sértéssel is vádolt. Petőfi erre május 6-án lemondott őrnagyi rangjáról, amely rangot
a HM még nem erősített meg, így ez szintén összetűzés tárgya volt. Petőfi, aki beteg
édesanyját akarta Pesten meglátogatni, Szolnokról egy újabb levelet intézett Klap-
kához, amelyben „erkölcsi elégtételt” követelt, ellenkező esetben a nyilvánossághoz
akart fordulni. Klapkánál erre betelt a pohár: május 10-én egy részletes, több mel-
léklettel ellátott feljelentést küldött Görgeinek, akit megkért arra, szolgáltatson neki
elégtételt. „Elmellözve saját személyes tekintélyemet, egyedül csak jelen tisztii álláso-

¹⁹⁹ MNL OL H 75 1849:22129.

²⁰⁰ HERMANN 2001. a. 420.

²⁰¹ KLÖM XV. 629.

²⁰² KOSÁRY 1994. II. k. 44.

²⁰³ HERMANN 2001. a. 389–399.

²⁰⁴ Életrajzát közli BONA 2009. II. k. 126.

²⁰⁵ G. TÓTH 2000. 383.

²⁰⁶ MNL OL H 75 1849:22695, 22696.

²⁰⁷ *Közlöny*, 2. évf. 139. sz. (1849. június 23.) 518.

²⁰⁸ MNL OL H 75 1849:21236.

mat, mint hadügyminiszter kívánom tekintetbe vétetni: méltóztassék azért ez ügyet kimerítőleg tárgyaltatni, s megsértett nevem-, becsületem- és hazafiságomnak példás elégtételt adni” – írta többek között Klapka.²⁰⁹ Május 14-én – Budán tett látogatása során – aztán a helyettes hadügyminiszter nem kis meglepetésére összetalálkozott Petőfivel, akit le is csukatott. Az ügyet végül Görgei oldotta meg, aki kedvenc költőjét, Petőfit szabad lábra helyezette, Klapkát pedig egy tiszti küldöttség követte meg.²¹⁰

Mezősi (Mezőssy) László százados a bábolnai ütközet (1848. december 28.) után betegen elhagyta alakulatát, Görgei pedig ezért megfosztotta a rangjától. Amikor fény derült ártatlanságára, a hadügyminiszter habozás nélkül rehabilitálta a *Közlönyben*.²¹¹ Kubinyi Gyula főhadnagy, az 52. (Ferenc Károly) sorgyalogezred 3. zászlóaljának főhadnagya 1849. január közepén elhagyta alakulatát és Budán jelentkezett a császáriaknál.²¹² A magyarok ezért fogságba vetették, de Görgei Madocsányi Pál kormánybiztos kérésére elrendelte szabadlábra helyezését, hogy Felső-Magyarországon az újoncok besorozásánál és betanításánál közreműködhessen. Görgei e sorokkal tudatta döntését az illetékes kormánybiztossal:

„Kubinyi Gyula tévútra akadt volt főhadnagy iránti kegyes levelére van szerencsém őszintén kijelenteni, hogy én ugyan nem vagyok nagy barátja a proselitáknak, de ezen fiatal ember úgy látszik sokkal tapasztalatlanabb, mintsem hogy meggyőződésből tehetne volna azon balfogást, mely őtet most minden előmenetelből kizárná, ha kegyetlen szigorúsággal ítélnék meg tettét. Örömmel tehát ragadom meg az Uraságod által nyújtott alkalmat Kubinyi Gyulát bölcs rendelkezésére engedhetni át. Hadd szerezzen érdemeket hazánk hű szolgálatában! A többi az igazság dolga.”²¹³

Amint arra korábban már utaltunk, Görgei élénk érdeklődést tanúsított a fegyelmi ügyek iránt. A fegyelmi kihágásokat minden eszközzel igyekezett meggátolni. Ennek érdekében – noha korábban az országgyűlés eltörölte – ideiglenesen visszaállította a botbüntetést. A döntés indoklása szerint, amikor a nemzet élethalál harcát vívja, a haza megmentése érdekében „a béke idején meg nem engedhető eszközök” is használhatóak, ezért engedélyezik a botbüntetés kiszabását egy bizottság által.²¹⁴ A tiszteknek megtiltották, hogy a császári hadseregben szokásos sárga, illetve fehér csillagokat használják rangjelzés gyanánt.²¹⁵ Elrendelték, hogy a hadtestek csak egy tisztet küldjenek ruhanemük felvétele céljából Budapestre.²¹⁶ A német légióban szolgáló katonák, akik között jelentős számú magyarországi is volt, a honvédeknel magasabb zsoldot húztak. Görgei utasította Schweidel József tábornokot, hogy a belföldiektől kérjen nyilatkozatot, hajlandók-e a honvédeknek fizetendő zsoldért szolgálni, az egész alakulatot pedig utasította, hogy tegye le az esküt az ország alkotmányára²¹⁷

²⁰⁹ KATONA 1986. 136–139.

²¹⁰ KERÉNYI 2002. 171.

²¹¹ MNL OL H 75 1849:22749; vö: *Közlöny*, 2. évf. 145. sz. (1849. június 30.) 543.

²¹² BONA 1998. II. k. 329.

²¹³ MNL OL H 115 2. d. 1849:74.

²¹⁴ MNL OL H 75 1849:19445; MNL OL H 147 Vegyes iratok. 12. d. Szabó Imre – A II. hadtest parancsnokságának. Buda, 1849. június 13. d. sz.

²¹⁵ MNL OL H 75 1849:20995.

²¹⁶ MNL OL H 75 1849:22596, 22996.

²¹⁷ MNL OL H 75 1849:18337.

1849 júniusában mind Perczel,²¹⁸ mind Wysocki²¹⁹ hadtestéből sok tiszt tartózkodott alapos ok nélkül a fővárosokban. A HM már június 12-én „a május 29-én kiadott fővezéri napiparancs értelmében” felfüggesztett minden „szabadságidő engedményezést”.²²⁰ Június 20-án Görgei szigorú utasításban kötelezte a pesti városparancsnokot, Schweidel József tábornokot, hogy vessen véget annak a „nemcsak igen feltűnő, hanem az összes közönség bosszúságát felidéző tény”-nek, hogy Pesten „egész tömeg egészséges kinézésű tisztek tétlen szertbarangolnak”.²²¹ Görgei rendszeresen tudósította Kossuthot, amikor elhagyta a fővárost, így június 10-én, illetve június 17-én is jelezte távollétét.²²²

Perczel kátyi veresége után Görgei joggal gondolhatta, hogy a főszereg nem fog támogatást kapni a Délvidékről. Noha Kossuth rendületlenül bízott abban, hogy Bem végre kijön Erdélyből és átveszi a főhadserg irányítását, június 19-én személyesen is találkozott Váradon, Bem végül mégis Erdélyben maradt. Így Kossuth június 22-én baráti hangú levélben tájékoztatta Görgeit a fejleményekről. Visszatérve a minisztertanácsokra, Görgeinek június 24-én, immár a Vág-menti áttörési kísérletek kudarcát követően sikerült elfogadtatnia haditervét: Komáromra támaszkodva csapást-csapásra mérní Ausztria ellen. Politikai ellenfele, Vukovics Sebő igazságügyminiszter is elismerte ennek kapcsán Görgei „zsenialitását”-t és „szilárd készültségét”.²²³

Kossuthot nagyon aggasztotta a IX. hadtest visszavonulása a sokszoros túlerőben lévő orosz főhadserg elől, s június 25-én írt egyik levelében felvetette a hadügyminiszternek Bem esetleges fővezéri kinevezését is. Ugyanitt úgy vélekedett, hogy Görgein kívül a hadügyminiszterségre nincs „posszibilis ember”. Görgei válaszában kifejtette, hogy ő bármelyik posztját kész átadni, de nem tud megfelelő embert a maga helyére. 26-án este egy újabb minisztertanács Görgei elképzelésének megfelelően egy komáromi és egy Tisza-menti összpontosítást határozott el, de ezt három nappal később egy ismételt tanácskozás, amelyen a Pesten tartózkodó tábornokok is részt vettek, megváltoztatta (Szeged-aradi összpontosítás). Kossuth június 30-án, illetve július 1-jén kelt leveleiben már határozottan követelte, hogy Görgei utazzon Budapestre a minisztérium vezetésére, ami kimondatlanul a fővezérség letételét is magában foglalta. A hadügyminiszter tudta és beleegyezése nélkül hozott döntést az új haditervről egy küldöttség tudatta Görgeivel, aki ekkor kelt levelében már azt írta, hogy a hadügyminiszter felelőssége „merő puszta szó” lett, mivel néhány katonai vezető csak Kossuthal hajlandó érintkezni. Görgeinek a küldöttség megérkezése előtt írt levelét (amelyben a komáromi összpontosításról írt), Kossuth úgy értette, Görgei visszavonta szóbeli ígéretét az azonnali levonulásról. Erre július 1-jén leváltotta Görgeit a hadsereg főparancsnokságáról és a fővárosokba rendelte a hadügyminisztérium személyes vezetésére.²²⁴

Július 2-án reggel Görgei már megkezdte Rohlitz Kálmánnak diktálni a hadügyminiszterségről való lemondását, amit azonban az osztrák főhadserg támadása miatt félbe kellett szakítania, és a csatában szerzett súlyos fejsérülése miatt azt nem is tud-

²¹⁸ MNL OL H 75 1849:21518.

²¹⁹ MNL OL H 75 1849:22746.

²²⁰ *Közlöny*, 2. évf. 132. sz. (1849. június 15.) 497.

²²¹ MNL OL H 75 163. d. Iktatatlan iratok. Hadügyminiszter – Városparancsnokságnak Pesten. Buda, 1849. június 20. d. sz; MNL OL H 75 1849:21531.

²²² HERMANN 2001. a. 402., 410.

²²³ KATONA 1982. 128.

²²⁴ HERMANN 2007. 266–291.

ta befejezni.²²⁵ Kossuth még július 3-án is abban reménykedett, hogy Görgei fejsérülése nem olyan súlyos, hogy gátolná miniszteri kötelességei ellátásában.²²⁶ A komáromi csatát követően összehívott tisztí gyűlés ugyanakkor Görgei mellett nyilatkozott, így a Klapka és Nagysándor tábornokok által közvetített kérést, hogy Görgei maradjon meg a feldunai hadsereg főparancsnokának és a hadügyminiszterség alól mentseék fel, a július 5-i minisztertanács elfogadta.²²⁷ A hivatalos jegyzőkönyv szerint „Görgei tábornok úrnak a hadügyminiszterségről lemondása sajnálattal – de minthogy sebesítése miatt éppen a jelen szorgos percekben a hivatalt nem viselheti, tudomásul véte-tett.”²²⁸ Ezzel Görgei hadügyminiszteri tevékenysége véget ért.

Összegzés

Görgei hadügyminiszteri működése a rendelkezésére álló rövid idő ellenére sem tekinthető sikertelennek. Forrásaink azt bizonyítják, hogy Görgei igyekezett megfelelni miniszterségéből eredő feladatainak. Lényeges, hogy a tárca elfogadását követően tudatosan készült a magyar hadügy átfogó reformjára, amelynek célja egy, az osztrák hagyományoktól eltérő hadszervezet kialakítása lett volna. A minisztérium átszervezése során arra törekedett, hogy apparátusában olyan katonákat alkalmazzon, akik korábban a seregben már bizonyították rátermettségüket. A minisztériumi szervezet sorsát figyelemmel kísérte, nem csak a hivatali órákat vezette be, hanem munkatársai anyagi megbecsülését is sürgette.²²⁹

Kísérletet tett a hadügyi igazgatás, továbbá a hadügyi műveletekhez szükséges források (élelmiszer, lőszergyártás, pénz stb.) centralizálására. Ezeket az intézkedéseket szintén korábbi katonai tapasztalatai alapozták meg. Tájékozódott más hadszínterek eseményeiről. A kormány, illetve Kossuth elképzeléseit gyakran ő közvetítette a hadtestparancsnokoknak. Fegyelmi ügyekben igyekezett betartatni a törvényeket, a katonai hatóságok életébe nem tűrt beavatkozást, de a katonaság civilekkel szembeni túlkapásai ellen is fellépett. Emberi vonásaira utalnak azok a rendeletek, amelyek az adott kérdések humánus megközelítését bizonyítják. Tárcaja érdekeit határozottan és sikeresen képviselte a minisztertanácsokon. Legfontosabb törekvése a hadsereg pénzügyi szükségleteinek a biztosítása és – terveinek megfelelően – a hadműveletek egy-egy szemléletű irányítása volt. Utóbbit azonban csak részben tudta megvalósítani.²³⁰

Mint hadügyminiszter, szükségszerűen politikai tevékenységet is kellett folytatnia, bár ezen a téren jóval tapasztalatlanabb volt, mint a hadvezetésben. Értelmetlennek tartjuk azt a vitát, ami hadügyminiszteri kinevezésének értékelése körül robbant ki, hiszen kezdetben Kossuth a fővezérség megtartása mellett kérte fel hadügyminiszternek. Úgy tűnik, kezdetben Görgei sem gondolt a fővezérség és a miniszterség együttes megtartására, de idővel erről is – hasonlóan a Függetlenségi Nyilatkozathoz – megváltozott a véleménye. Politikai kezdeményezéseit (tárgyalás a békepárttal, lapalapítás stb.) a rendelkezésére álló rövid idő miatt nem tudta valóra váltani, de egy minisztert nem lehet amiatt kritizálni, mert politizált. A két állás egyidejű betöltése

²²⁵ GÖRGEY (I.) 1885–1888. II. k. 694.

²²⁶ HERMANN 2001. a. 448.

²²⁷ HERMANN 2001. b. 351.

²²⁸ F. KISS 1989. 82.

²²⁹ MNL OL H 62 1849:1029.

²³⁰ GÖRGEY (I.) 1885–1888. II. k. 381–382., 694–695.

szükségmegoldás volt – ezt mindenki tudta –, így amint Kossuth és Görgei viszonya az orosz beavatkozás, a minisztertanácson bekövetkezett viták, az ígért erősítés elmaradása, Bem késlekedése, és sok más tényező miatt megromlott; csak idő kérdése volt, hogy Kossuth mikor távolítja el a hadsereg éléről. Katonai reformjait csak a főhadseregnél vezették be, a vezérkari szakosztály megkezdett ujjaszervezése pedig elakadt. Sikeresebb működése mindenekelőtt több időt igényelt volna. Hadügyminisztersége alatt azonban így is biztosította a hadügyi igazgatás folytonosságát és a háborúhoz szükséges források előteremtését.²³¹

Bibliográfia

BONA 1998. II. k.

BONA GÁBOR: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. kötet. Budapest, 1998.

BONA 2000.

BONA GÁBOR: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, 2000.

BONA 2008–2009.

BONA GÁBOR: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. kötet. Budapest, 2008–2009.

FARKAS 1998.

FARKAS GYÖNGYI (Szerk.): *Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból*. Budapest, 1998.

F. KISS 1987.

F. KISS ERZSÉBET: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Budapest, 1987.

F. KISS 1989.

F. KISS ERZSÉBET: *Az 1848–1849-es magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Budapest, 1989.

GAZDA 2000. I–II. k.

GAZDA ISTVÁN (Szerk.): *A szabadságharc egészségügye és honvédorvosai*. I–II. kötet. Piliscsaba-Budapest, 2000.

GELICH 1882–1889. III. k.

GELICH RICHÁRD: *Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben*. III. kötet. Budapest, 1882–1889.

GÖRGEY (I.) 1885–1888. II. k.

ID. GÖRGEY ISTVÁN: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történeti kritika*. II. kötet. Budapest, 1885–1888.

GYÖRFFY 1989.

GYÖRFFY MIKLÓS (S.a.r.): *Jókai Mór. Elbeszélések 2/B k.* Budapest, 1989.

G. TÓTH 2000.

G. TÓTH ILONA (Szerk.): *Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban*. Szeged, 2000.

HERMANN 1998. a.

HERMANN RÓBERT: *A magyar hadügyminisztérium 1848–1849*. Budapest, 1998.

²³¹ GELICH 1882–1889. III. k. 344., 610.

HERMANN 1998. b.

HERMANN RÓBERT: *Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben*. Győr, 1998.

HERMANN 2000.

HERMANN RÓBERT (Szerk.): *Szószték és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések 1848–1849*. Budapest, 2000.

HERMANN 2001. a.

HERMANN RÓBERT (Szerk.): *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése 1848–1849*. Budapest, 2001.

HERMANN 2001. b.

HERMANN RÓBERT: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, 2001.

HERMANN 2007.

HERMANN RÓBERT: *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei*. Budapest, 2007.

HERMANN 2016.

HERMANN RÓBERT: Hadsereg és politika 1848–1849-ben. In. Hermann Róbert: *Reformkor, forradalom, szabadságharc. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2016. (55–74.)

HERMANN 2017.

HERMANN RÓBERT: A magyar Cato és az „áruló” – Csány László és Görgei Artúr. In. Kiss Gábor – Molnár András (Szerk.): *Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére*. Zalaegerszeg, 2017. (103–166.)

HERMANN – Pelyach 1990.

HERMANN RÓBERT – PELYACH ISTVÁN (Szerk.): *Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos Görgei Artúr Kossuth Lajos. Okmánytár*. Budapest, 1990.

HÖLVÉNYI 1996.

HÖLVÉNYI GYÖRGY (S.a.r. és Utószót írta): *Rónay Jácint: Napló*. Budapest – Panonhalma, 1996.

KATONA 1982.

KATONA TAMÁS (Szerk.): *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re*. Budapest, 1982.

KATONA 1986.

KATONA TAMÁS (Szerk.) *Klapka György: Emlékeimből*. Budapest, 1986.

KATONA 1987.

KATONA TAMÁS (Szerk.): *Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Budapest, 1987.

KATONA 1988. II. k.

Katona Tamás (Szerk.): *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben*. II. kötet. Budapest, 1988.

KATONA 1989.

KATONA TAMÁS (Szerk.): *Budavár bevételének emlékezete 1849*. HERMANN RÓBERT – PELYACH ISTVÁN – TIRTS TAMÁS (S.a.r.). Budapest, 1989.

KERÉNYI 2002.

KERÉNYI FERENC: *Petőfi Sándor*. Budapest, 2002.

KERTÉSZ 1983.

KERTÉSZ ERZSÉBET: *Kossuth Zsuzsanna*. Budapest, 1983.

KLÖM XV.

- Barta István (Szerk.): *Kossuth Lajos 1848/49-ben V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15 – augusztus 15.* (Kossuth Lajos Összes Munkái XV.) Budapest, 1955.
- KOSÁRY 1994. II. k.
KOSÁRY DOMOKOS: *A Görgey-kérdés története.* II. kötet. Budapest, 1994.
- KUMLIK 1998.
KUMLIK EMIL: *A szabadságharc pozsonyi vértanúí.* Pozsony, [1998.]
- LENGYEL 1936.
LENGYEL TAMÁS: *Klapka György emlékiratai és emigrációs működése.* Budapest, 1936.
- LENGYEL 1938.
LENGYEL TAMÁS (S.a.r.): Ludvig János feljegyzései a magyar szabadságharcról. In. *Történetírás* 2. (1938) (135–148.)
- Mednyánszky 1858.
MEDNYÁNSZKY CÉZÁR: *Confessions of a Catholic Priest.* London, 1858.
- PAP 1868–1869. I-II.
PAP DÉNES (S.a.r.): *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez. 1848–1849. I–II.* Pest, 1868–1869.
- SÜLI 2016.
SÜLI ATTILA: *Ormai Norbert, az első aradi vértanú.* Budapest, 2016.
- SZOKOLY 1867.
SZOKOLY VIKTOR (Szerk.): *Mészáros Lázár emlékiratai.* Pest, 1867.
- ZAKAR 1992.
ZAKAR PÉTER: A hadügyminiszter Görgei. In. *Hadtörténelmi Közlemények* 105. évf. (1992) 4. sz. (74–97.)

Rövidítések

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MNL OL H 2

MNL OL, Az 1848-49-i minisztériumi levéltár, Miniszterelnökség, OHB, kormányzó-elnökség

MNL OL H 62

MNL OL, Az 1848-49-i minisztériumi levéltár, Vallás-, és Közoktatásügyi Minisztérium. Debreceni iratok.

MNL OL H 75

MNL OL, Az 1848-49-i minisztériumi levéltár, Hadügyminisztérium. Általános iratok

MNL OL H 115

MNL OL, Az 1848-49-i minisztériumi levéltár, Görgei Artúr

MNL OL H 147

MNL OL, Az 1848-49-i minisztériumi levéltár, Vegyes iratok 1848-1849